

TÜRÜK

2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 27, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 09.11.2021

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 09.12.2021

Sayfa / *Page*: 174-217

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

 Dr. Öğr. Üyesi Elif Kaya

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü

elifkaya@comu.edu.tr

DÂFİ'Ü'L-HÜZN ADLI ESERDE YER ALAN ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Öz

Söz varlığı öğeleri arasında önemli bir yer teşkil eden deyimler ve atasözleri, bir milletin hayat deneyimleri, yaşama bakışları ve onu algılayış biçimleri hakkında bilgi verir. Atasözleri, yılların süzgecinden geçmiş deneyimler olarak karşımıza çıkarlar. Deyimler ise, bir yandan sözün işlenmiş biçimleri olarak değer taşıırken bir yandan da karşılaşılan durumlar ve davranışları dilin bütün anlatım olanaklarından yararlanarak çekici ve etkili bir biçimde ifade etmeleriyle dile zenginlik katmaktadırlar.

Bu çalışmada, bir nevi mecmua özelliği gösteren Dâfi'ü'l-hüzn adlı eserde geçen atasözleri ve deyimler ele alınmıştır. İçinde farklı eserlerden derlenmiş birçok bölüm bulunan bu kitapta yer alan atasözü ve deyimler incelenirken günümüzde aynı biçim ya da anlamda olan kullanımlar ve varsa, anlam farklılaşmaları da belirtilmiştir. Ayrıca ele alınan her deyim ve atasözü için onları tanımlayan birer örneğe de yer verilmiştir.

Yapılan değerlendirme sonucunda ele alınan metinde 6 adet atasözü ve 371 adet deyim tespit edilmiştir. Bu deyim ve atasözlerinden bazılarının günümüzde hâlen yaşadığı ve bazılarının ise anlam olarak farklılaştığı ya da birtakım küçük anlamsal nüanslarla kullanılmaya devam ettiği görülmüştür. Bunun yanı sıra, organ adları, *akıl* ve *gönül/hatır* sözcükleriyle oluşturulan deyimlerin çokluğu da dikkat çekmektedir.

Anahtar sözcükler: Dâfi'ü'l-hüzn, deyim, atasözü, yazma eser, söz varlığı.

PROVERBS AND IDIOMS IN DÂFİ'Ü'L-HÜZN

Abstract

Idioms and proverbs, which have an important place among the vocabulary items, give information about a nation's life experiences, perspectives on life and ways of perceiving it. Proverbs appear as experiences that have passed through the years. Idioms are valuable as processed forms of the word and they enrich the language by expressing the situations and behaviors encountered in an attractive and effective way by making use of all the expression possibilities of the language.

In this study, the proverbs and idioms in the manuscript called Dâfi'ü'l-hüzn, which is a kind of anthology, are discussed. While examining the proverbs and idioms in this book, today's usages in the same form or meaning and differences in meaning, if any, are also indicated. In addition, an example from the text is also given to testify the meaning.

As a result, 6 proverbs and 371 idioms were determined in the text. It has been seen that some of these idioms and proverbs are still in use today and some of them differ in meaning or continue to be used with some minor semantic nuances. Also, the abundance of idioms formed with organ names and the words *akıl* and *gönül/hatır* draws attention.

Key words: Dâfi'ü'l-hüzn, idiom, proverb, manuscript, vocabulary.

Giriş

Söz varlığı, bir dilde bulunan sözcüklerin tamamını ifade eder. Söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu biçiminde de karşılanan söz varlığı; sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar, göstergeler olarak değerlendirilmemeli, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, kültürünün yansıtıcısı ve dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir (Aksan 2018: 15). Zira söz varlığı bize o dilin konuşurlarının yaşayış biçimleri, kültürleri, olaylar ve durumlar karşısında aldıkları tavırlar hakkında da bilgi verir. Söz varlığı öğeleri arasında yer alan deyimler ve atasözleri özellikle kalıplaşmış yapıları ve ince bir süzgeçten geçip ortaya çıkmaları dolayısıyla önem taşımaktadırlar.

Bu çalışmada söz varlığının önemli öğelerinden olan atasözleri ve deyimler üzerinde durulacaktır. Bu nedenle deyimler ve atasözlerine dair yapılan birkaç tanıma bakmak yerinde olacaktır. Öncelikle deyim, *Türkçe Sözlük*'te, "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir." (1998: 576) biçiminde anlamlandırılırken bu konuda temel çalışmalardan birini gerçekleştiren Ömer Asım Aksoy tarafından ise şöyle tanımlanmıştır: "Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce." (1988: 52). Yine bu konuda bir sözlük çalışması bulunan Parlatır ise deyim, "En az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş." (2007: 1) biçiminde tanımlamıştır.

Doğan Aksan, bir dildeki deyimlerin de söz varlığına dâhil olduğunu, dili konuşan toplumun anlatımdaki gücünü ve başarısını, benzetmeye, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğeler olduklarını belirtir (2018: 39). "Her dilde deyimler belli bir durumu, oluşumu, insanların tutum ve davranışlarını, fiziksel ve ruhsal niteliklerini, kendi anlamları dışında kullanılan birkaç sözcükten oluşan birimlerle dile getirir." (Aksan 2018: 182). Hatiboğlu'na göre "Deyim, anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan, bazı kelimeleri değişmediği halde bazıları değişip

çekimlere giren kalıplardır.” (1964: 221). “Deyimleri oluşturan sözcüklerden en az biri, sözlük anlamının dışında kullanılır. Deyimler ilk ortaya çıkışlarından sonra yeniden yaratmalara maruz kalarak son kalıp biçimini alan anonim ürünlerdir.” (Yüceol-Özezen 2001: 878). Şahin, deyimlerin dilde çekici anlatım özelliği taşıyan, kelimelerin çoğu kez gerçek anlamından uzaklaştığı kalıplaşmaları içerdiğini ve deyim nitelikli söz kalıplaşmalarının bir durumu ve bir davranışı çeşitli benzetmeler ve aktarmalarla daha güçlü ve daha ilginç biçimde anlatmaya yaradığını ayrıca dilin yapı ve anlam zenginliğine katkıda bulunduğunu ifade eder (2004: 2). Ahanov ise deyimi “En az iki sözcükten oluşan, bütün olarak bir anlama sahip, kuruluşu ve yapısı sürekli olan ve hazır şekliyle kullanılan dil unsurları deyim (phrase) diye anlandırılır.” biçiminde tanımlar (2013: 165). Ayrıca deyimlerin anlam bütünlüğüyle tanımlandığını, deyim sadece kendine özgü anlamı bulunduğunu ve bu anlamın deyimi oluşturan sözlerin anlamlarından bağımsız yaşadığını vurgular. Bununla birlikte, deyim anlam bütünlüğünün unsurlarının asıl anlamlarına denk düştüğünde de korunduğunu yani anlam bakımından deyim bütünü ve sürekli bir birim olarak değerlendirildiğini ve anlamında kendini oluşturan unsurların anlamları açıkça görüldüğünde de anlam bütünlüğünün bozulmadığını belirtir (Ahanov 2013: 167, Şanskiy 1969’dan).

Bu tanımlama ve açıklamalardan deyimlerin en az iki sözcükten oluştuğu, çoğunun gerçek anlamından az çok uzaklaşmış mecaz ifadeli kalıplaşmış yapılar oldukları ve belirli durumları, kavramları, insan tutumlarını gerek fiziksel gerekse ruhsal özelliklerini çekici ve nükteli bir anlatımla sundukları anlaşılmaktadır. Ayrıca, deyimlerin bir kısmı da sıfat olarak kullanılan ve iyelik eki almış biçimlerdir: eli açık, eli sıkı, başı bağlı, boynu bükük, baldırı çıplak, cebi delik gibi (Hatiboğlu 1964: 226).

Atasözü ise *Türkçe Sözlük*’te “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darbimesel.” (1998: 155) şeklinde tanımlanmaktadır. Aksoy atasözlerini, “Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.” (1988: 37) diye tanımlar. Hatiboğlu, atasözlerinin atalardan kalmış, belirli kalıplar içinde yol gösterici, akıl öğretici cümleler olduğunu belirtirken bu cümlelere hazır akıllar ve öğütler de denebileceğine ve kesin olarak hüküm taşımaları için cümle hâlinde bulunmaları gereğine dikkati çeker (1964: 234). Aksan, atasözlerinin ilgili toplumun uzun yüzyıllar boyu edindikleri deneyimlerini, dünya görüşlerini, yaşam biçimlerini ve anlatım gücünü sergilediğini ifade eder (2018: 193). Ahanov ise, atasözlerinin kapsamı içinde sosyal hayattaki çeşitli olaylar, doğal değişimler, insanoglunun durumu, meslek, umut, halk hayatı, insanlık, davranış, karakter, eğitim öğretim gibi çeşitli konular yer almaktadır, der (2013: 175). Aynı zamanda atasözleri ve özlü sözlerin de konuşma anında kurulmaması, önceden kabul edilmiş biçimiyle kullanılması ve yapılarının sürekliliği gibi nedenlerle deyimler sınıfında değerlendirildiğini de ifade eder (Ahanov 2013: 174).

Gerek deyimler gerekse atasözleri bazen çok uzun yıllar boyunca hiç değişmeden yaşayabildiği gibi bazen de ya küçük değişikliklerle karşımıza çıkar ya da kullanımdan tamamen düşebilir. Eski dönem metinlerinde gerçekleştirilecek deyim ve atasözü çalışmaları bu noktada aydınlatıcı olacaktır düşüncesindeyiz. Yapılacak bu çalışmalar neticesinde hangi deyim ya da atasözünün yüzyıllar boyu aynen yaşadığı, hangilerinin biçim değiştirdiği, hangilerinin unutulduğu ya da yeni biçimlerle kendini var ettiği ortaya çıkacaktır. Dilin canlılık özelliği bağlamında bu gelişimi görmek önemlidir.

Söz varlığı, Korkmaz’ın tanımında da yer verdiği gibi “Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı”nı da ifade eder (2003: 144). Buradan hareketle bazı eserlere ve yazarlara dair söz varlığı çalışmaları da yapılmaktadır. İşte bu çalışmada da *Dâfi’ü’l-hüzn* adlı eserin söz varlığına ait deyim ve atasözleri üzerinde durulmuştur.

Tam bir söz varlığı bu çalışmanın kapsamını çok fazla genişleteceği için burada sadece deyim ve atasözlerine yer verilmiştir.

Çalışmaya konu olan eser Milli Kütüphane yazmaları arasında yer alan 06 Mil Yz A 892 no.lu *Dâfi'ü'l-hüzn* adlı yazma eserdir. Nesih yazıyla kaleme alınan ve 125 varaktan oluşan bu eserin her sayfasında 13 satır bulunmaktadır. Yazarı olarak ise Ali Katib kaydı yer almaktadır.

“Dâfi'ü'l-hüzn'ün yazarının 112b/13-113a/7'deki “bu fakîr'ü'l-ḥakîr ve keşîr'ü'z-zenb ve't-takşîr merḥûm Şâlih begün kâtibi olan ‘Alî efendi kullarıyam bu mecmû‘ayî cem‘ édüp yazdukdan şonra ḥazret-i Ḥadîcetü'l-kübrâ [a]namızı rażıyallâhü ‘anhâyı ḥazret-i peygamberimiz Muḥammedü'l-Muştafâ şallallâhü ‘aleyhi vesellem nice nikâḥ édüp almışlardur Seb‘ iyyât nâm ‘Arabî kitâbdan terceme eyledüm ve andan gayrı bu eşrâṭ-ı sâ‘âti ve kıyâmet kôpacâğınun ‘alâmetlerin dahı Muḥammediyye nâm kitâbdan iḥrâc édüp bu ikisini başka bir risâle édüp neşr üzerine taḥrîr eyledüm...” ifadesinden bu kitabın mecmua tarzında düzenlenmiş bir kitap olduğu anlaşılmaktadır.” (Kaya 2017: 452)¹

Yukarıda da değinildiği üzere, bir nevi mecmua karakteri taşıyan bu eser okuyana seçme hikâyeler sunmaktadır. Okuyanı ya da dinleyeni etkilemeyi hedefleyen her sözün amacına ulaşması için ifade gücünü arttırmak ve anlatımı daha güzel ve etkili kılmak gayesiyle deyim ve atasözleri gibi kalıplaşmış güçlü ve öz anlatım araçlarıyla desteklendiği görülür. Bu eserde de atasözü özellikle de deyim varlığı kendini göstermektedir.

Eserdeki deyim ve atasözleri ele alınırken öncelikle tespit edilen deyim ve atasözleri ve bunların anlamları; ardından atasözü/deyimin geçtiği sözlükler; bu sözlüklerde yer alan biçimleri ve sayfa numaraları parantez içerisinde verilmiştir. Bu yapılırken atasözü/deyimin aynısı ya da yakın biçimleri gösterilmeye çalışılmıştır. Kimi zaman deyim biçim olarak aynıyla bir sözlükte yer alsa da anlamı farklılaşmış olabilmektedir. Bu ve benzeri durumlarda ilgili deyim, metnin bağlamındaki kullanılışından farklı bir anlam taşıdığı dipnotta ifade edilmeye çalışılmıştır. Sözlüklerdeki biçim belirtildikten sonra ise, metinden ilgili atasözü/deyimi tanımlayan bir örneğe yer verilmiştir. Burada belirtilen sayfa ve satır numaraları da tüm cümlelerin geçtiği yer olarak değil, deyim, deyim geçtiği yer olarak algılanmalıdır. Ayrıca, metinde yer alan bazı manzum bölümlerde sözcükleri yer değiştirerek geçen deyimler, sözcüklerinin doğru sıralanışıyla madde başı yapıp verilen tanıkta metinde geçtikleri biçimleriyle gösterilmişlerdir. Aynı ya da yakın anlamlı olan deyimler birbirine gönderilmiştir.

Bu çalışmada Türk Dil Kurumunun internet sitesinde kullanıma açılan Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ile Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* temel alınmıştır. Aranılan deyim bunlardan herhangi birinde yer almadığı takdirde Ali Püsküllüoğlu ya da İsmail Parlatur'un sözlüklerine başvurulmuştur. Kimi kullanımlar çok eski olduğu için bazen *Tarama Sözlüğü*'nden de yararlanılmıştır. Yine E. Kemal Eyüboğlu'nun hazırlamış olduğu *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler* adlı eser, özellikle deyimler için taranmış ve buradaki uygun biçimler de açıklamalara eklenmiştir. Türk Dil Kurumunun atasözleri ve deyimler sözlüğüne *eli açık, eli sıkı* vb. deyimlerin dâhil edilmediği, Güncel Türkçe Sözlük'te bunlara mecaz olarak yer verildiği görülmektedir. Bu yapıdaki deyimlerde Güncel Türkçe Sözlük'te yer alan biçimler de parantez içinde diğer deyimler sözlükleriyle birlikte verilmiştir. Deyim sözlüklerinde yer alan ve kalıp söz olduğu düşünülen *baş üstüne, hoş geldin, safa geldin, sizlere ömür, görevim seni, berhudar ol, Allah'ını seversen* gibi bazı yapılar bu incelemeye alınmamıştır.

¹ Kitabın bölümlerine dair bilgiye aynı makaleden ulaşılabilir.

Atasözleri

1. er loğması er kurşığında kalmaz: İnsan, gördüğü iyiliği karşılıksız bırakmaz. Bir kimseden iyilik gören kişi mert ise bu iyiliğin altında kalmaz. (TDK; *er lokması er kursağında kalmaz*; Aksoy, 270: *er lokması (ekmeği) er kursağında kalmaz.*)

“... artuğ ‘usret yüzün görmedi *er loğması er kurşığında kalmaz* dedükleri hikmet-âmiz sözdür” 17a/13

2. it ağzını kemük dutar: Aşağılık bir kimsenin ağzını kapamak için ona bir çıkar sağlamak yeter. (TDK; Aksoy, 332: *it ağzını kemik tutar.*)

“ve *it ağzını kemük dutar* gezdür tâziyi târih-i şânî vâki‘ olup cânib-i câh-ı cahîme sürilüp kendü sa‘ âdetle karar ve divânın şâhâne üstüvâr kıldı” 4b/7-8

3. naşibün varısa gelür Yemenden: Tanrı bir şeyi size kısmet etmişse gelir, sizi bulur. Kısmet etmemişse ne yaparsanız onu elde edemezsiniz. (TDK; Aksoy, 361: *kısmet ise gelir Hint’ten Yemen’den, kısmet değilse ne gelir elden.*)

“baña kahve şunılmadı deme sen *naşibün varısa gelür Yemenden*” 10a/3

4. şabrla koruk helvâ olur: Sabretmesini bilen kişi olmayacak gibi görünen işlerde bile başarı kazanır. (TDK; Aksoy, 418: *sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas.*)

“*şabrla koruk helvâ olur* dedükleri bi-hüde söz degüldür ‘âkıll isen bunı bulmağ gereksin şabrda çok hâl vardır” 98b/9

5. söyleyeni ko söyledeni gör: İçinden geleni söyleyen bir kişinin sözleri, doğru çıkmasını istediğimiz şeylerse, bunları ona Tanrı söyletiyor der, söylediklerine inanmak isteriz. (TDK, Aksoy, 431: *söyleyene bakma, söyletene bak.*)

“vâdî-i ‘ibrete düşüp ve baħr-ı fikrete talup ğavvâş-vâr ka‘ r-ı baħr-ı hikmetden bir dürr-i şâh-vâr çıkarup *söyleyeni ko söyledeni gör* demişlerdür” 97a/6

6. yerün kulağı var: Gizli konuşulan bir şeyin umulmadık bir yoldan başkalarınca duyulabileceğini anlatan bir söz. (TDK; Aksoy, 474: *yerin kulağı var.*)

“sen sen ol deme rāzuñı zinhār / pek şağın kim *yerün kulağı var*” 95a/11

Deyimler

Metinde yer alan deyimler; günümüz ölçünlü dilinde kullanılanlar, deyimi meydana getiren sözcüklerden yalnızca birinde değişiklik olanlar, günümüzde kullanılmayanlar, anlamı farklılaşmış olanlar ve bünyesindeki sözcükler farklı olsa da günümüzdeki deyimlere karşılık gelenler olmak üzere beş grupta sınıflandırılmaya çalışılmıştır.

a. Günümüz Ölçünlü Dilinde Aynıyla Kullanılanlar:

1. acı söz: Kişinin onuruna dokunan, gönlünü inciten ağır söz. (GTS; Püsküllüoğlu, 14: *acı söz.*)

“dört nesne âdemün kemâline delıldür evveli döstla meşveret etmek ve düşmen ile müdarâ etmek ve kendü nefesine kaħr etmek ve *acı söze* taħammül etmektür” 102b/8

2. ‘âciz ü fūrū-mānde kal-: Çok uğraşmasına karşın bir işi yapamamak. (TDK; Parlatır, 21: *aciz kalmak*)

“pes kâtib-i rüşen-zamir bu emrün tedbirinde ‘*âciz ü fūrū-mānde kaldı*” 94b/2

3. **‘āciz ü nā-çār qal- / nā-çār qal-**: Çaresiz kalmak, çıkar yol bulamamak. (TDK; Parlatır, 654: *naçar kalmak*; TDK; Püsküllüoğlu, 236: *çaresiz kalmak (bir işte).*)

“hālīfe ise hayretten haqqıla bātılı fark etmeden qalmış idi āhīr ‘āciz ü nā-çār qalup amān taleb edüp hālīfe üç oğlu ile ve üç bin miqdārı evlād-ı resūl ve evlād-ı ‘Abbās ve sâ’ir ešrāf-ı nāsla Hülāgūnun ordusına toğrulup qal’ adan çıktılar” 65b/6

“tēz söyle bre ümmü’l-ḥabā’is senūñ şerrūnden neçe başlar kesilüp qanlar dökilmişdür ḥarām-zādesin dēyü dūšnām etdükde şarāb-ı nāb daḥı nā-çār qalup bu nā-bekārlar köy köpegi gibi arqalaşdılar dēyüp...” 9a/11

4. **ad qo-**: Adlandırmak. (TDK; Parlatır, 28: *ad koymak.*)

“her birine İskenderiyye dēyü *ad qodı*” 91b/2

5. **ağzına baq-**: Bir kimsenin sözünden hiç çıkmamak, her hareketini onun isteğine uydurmak, onun sözüne göre davranmak; krş. *sözlerinden taşra bir iş etme-*. (TDK; Aksoy, 545: *(birinin) ağzının içine bakmak*; Aksoy, 541; Parlatır, 41: *ağzına bakmak.*)

“hālīfe ise anlaruñ *ağzına baqup* aşlen Naşīrū’d-dīn-i Tūsī gibi fāzıla rağbet nazarıyla baqmaduğundan ğayrı ihānet edüp ol getürdüğü kitābuñ bir kāğıdın qoparup cenābeti var ancak yunup pāk olması lāzım gelmişdür dēyü şuya atdı” 67a/1

6. **‘ahde vefā èt- / ‘ahdüñe vefā eyle- / ‘ahdlerine vefā edici ol-**: Sözünde durmak, sözüne sadık kalmak; krş. *va‘deye vefā eyle-*. (GTS; Parlatır, 50: *ahde vefa etmek*; TDK; Aksoy, 1046: *sözünde durmak.*)

“baña dēdi ki ḥayfā diriğā ‘ahdüñe vefā eylemedüñ inşāf mıdur dēyüp gitdi” 24b/3

7. **‘aqlı başına yār degül**: Akli başında olmamak, iyi düşünebilir durumda olmamak; krş. *‘aqlı başından git-*. (TDK: *aklı başında olmamak*; Aksoy, 552: *aklı başına yar olmamak.*)

“evvelīde ‘aqlı başına yār degül idi” 8a/1

8. **‘aqlı başından git-**: Ne yapacağını şaşırarak, düşünemez olmak; krş. *‘aqlı başına yār degül*. (TDK; Aksoy, 552: *aklı başından gitmek.*)

“ammā ḥīn-i rü’yetde ehl-i meclisūñ ‘aqlı başından gidüp bī-hūş oldılar” 4b/3

9. **‘aqlı git-**: Çok beğenmek, bayılmak. (TDK; Aksoy, 553: *aklı gitmek.*)

“ṭayerān edüp öterlerdi ve gūn-ā-gūn şadālar zāhir olurdu ki ādemūñ ‘aqlı giderdi” 72b/13

10. **‘aqlımı başuma getür-**: Davranışlarının yanlışlığını sezdirerek doğru yolu buldurmak. (TDK; Aksoy, 552: *aklı başına gelmek.*)

“āhīrū’l-emr çār-nā-çār ‘āqıllar ile mücāleset ètmekle benüm ‘aqlımı başuma getürdiler” 8b/9

11. **Allāhdan korkmaz**: Can yakıcı, insafsız, acımasız. (TDK; Püsküllüoğlu, 72: *Allah’tan korkmaz.*)

“ḥātemin parmağına ve tācın başına koyup mezārın belürsüz ètdi ki *Allāhdan korkmaz* ḥarām-zādeler mezārın açup ḥātemin ve tācın almasunlar dēyü” 79a/11

12. **amān u zamān vèrme-**: Göz açtırmamak, nefes aldirmamak, fırsat vermemek, gözünün yaşına bakmamak. (TDK: *aman vermemek*; Aksoy, 571: *aman (aman zaman) vermemek*; Eyüboğlu, 26: *aman zaman vermemek.*)

“ve *amān u zamān vèrmeyüp* cebren ü qāhren qal’ ayı fetḥ ètdiler” 47b/3

13. **and iç-**: Söz vermek, yemin etmek; krş. *yemān vèr-*. (TDK; Aksoy, 576: *ant içmek.*)

“hemān Sitti Ḥadīce *and içüp* ‘özr diledi ve dēdi ki kimün cānı vardır ki sizün ḥasebiñüze ve nesebiñüze daḥl eyleye” 121b/12

14. ardına düş-: Arkasından gitmek, peşini bırakmamak. (TDK: *(bir işin, bir kimsenin) arkasına düşmek (takılmak)*; Aksoy, 580: *ardına (arkasına) düşmek (bir kişinin, bir işin).*)

“bī-iḥtiyār ‘asker ardına düşdiler ve her biri bir cānibe çekildiler ḥalīfe daḥı bir ceyranuñ *ardına düşüp* kovmağa başladı” 27a/10-11

15. arka vēr-: Desteklemek. (TDK; Püsküllüoğlu, 100: *arka vermek.*)

“üzerinde bī-nihāye māl-ı pād-şāhī variken kaçup qarındaşınuza *arka vērđi*” 25a/6

16. ayak baş-: Bir yere varmak, ulaşmak, gelmek; krş. *kağem baş-*. (TDK; Aksoy, 600: *ayak basmak.*)

“sen bu meydāna ne yüzle *ayak başarsın*” 9a/8-9

17. bahā biç-: Değerini belirlemek. (TDK; Aksoy, 1002: *paha biçmek.*)

“ḥātemine yēdi yıllık ḥarāc deger dēyü *bahā biçdiler*” 79a/2

18. baş kaldur-: Ayaklanmak, isyan etmek, karşı çıkmak; krş. *baş göster-*. (TDK²; Aksoy, 627: *baş kaldırmak.*)

“zīrā her taraftan a‘ dā *baş kaldurup* umūr-ı salṭanata hücüm ētdiler” 31a/2

19. başdan başa: Tamamen, bütünüyle; bir uçtan bir uca. (GTS; Aksoy, 628; Parlatır, 164: *baştan başa.*)

“uzunu üç arşundı *başdan başa* şırma ile işlenmiş idi” 71b/2

20. başdan çıkar-: Doğru yoldan saptırmak. (TDK; Aksoy, 628: *baştan çıkarmak.*)

“ol ecnebī ‘asker zulm ü ta‘ addī sitemine sālīk olup kađimī edeb ü erkān üzre olanları daḥı *başdan çıkardılar*” 70a/10

21. başlar üzere yeri var: Büyük bir saygı ve ilgi ile karşılanır veya ağırlanır’ anlamında kullanılan bir söz. (TDK; Aksoy, 629: *baş (başlar) üstünde yeri var.*)

“dā’im ellerinde ve avuçlarında büyümiş *başları üzre yērüm vardır* bir dervīş-nihād kişiyem” 7b/11

22. bed-du‘ āsın al-: Biri tarafından kendisine beddua edilmiş, ilenilmiş olmak, bu yüzden işleri ters gitmek. (TDK; Parlatır, 168: *(birinin) bedduasını almak.*)

“maẓlūmlaruñ *bed-du‘ āsın almağ* eyü degüldür” 76b/5

23. bildüğinden kal-: Dış etkilere aldırış edip doğru bildiği davranışı sürdürmemek, direnmemek. (TDK; Aksoy, 639; *bildiğinden şaşmamak (kalmamak)*; Eyüboğlu, 78: *bildiğinden geri kalmamak / bildiğinden şaşmamak.*)

“kanı ol yüz biñ dirhemi Ferezdağa vēr mecbūr-ı ḥātır gitsün ve Ḥaccāc *bildüğinden kalsun* ve baña her ne eylesen eylesün dēdi” 20a/7-8

24. cān at-: Bir şeyi çok istemek, şiddetle arzu etmek. (TDK; Aksoy, 671: *can atmak.*)

“‘ākıbet bir uzak yerde bir ‘ Arab obasın görüp oña toğrulup *cān atđi*” 27b/4

² TDK’de *başkaldırmak* şeklinde bitişik yazım söz konusudur.

25. cān u başları ile: Canla başla, hiçbir özveriden kaçınmayarak. (GTS; Aksoy, 677; Parlatır, 232: *canla başla.*)

“bunu muhkem-i hazîne edüp şaklamadan ise kapuñda cānuñı hıfz u hırāset etmek için dilāver yarar yigitlere bezl edüp böyle günlerde *cān u başları ile* düşmenünje karşı dursalar bundan eyü degül miyidi dēyü ilzām etdiler” 68a/8

26. cānum ve ciğerüm acı-: Çok acı çekmek, üzülmek, yüreği yanmak. (TDK: *canı acılamak; ciğeri yanmak*; Aksoy, 682: *ciğeri yanmak*; Eyüboğlu, 103/111: *canı yanmak / ciğeri yanmak.*)

“şağır olduğumdan ötüri ağlamazam belki mazlūmlar kapuma gelüp şikāyetlerin kemā-hüve haqqahu işitmedügüm için *cānum ve ciğerüm acır* anuñçün ağlaram” 81b/1-2

27. cānına kār et-: Canına tak etmek, canına geçmek, (bir şey) artık çekilmez duruma gelmek, tahammül gücünü aşmak. (TDK: *canına geçmek (işlemek veya kār etmek)*; Aksoy, 674: *canına işlemek (kār etmek)*; *canına tak demek (etmek)*. (*canına yetmek*); Eyüboğlu, 105: *canına kār etmek.*)

“ve şusuzluk dañı *cānına kār etdi* ‘ākıbet bir uzak yerde bir ‘Arab obasin görüp oña toğrulup cān atdı” 27b/3

28. (kanına ve) cānına kaşd et-: Birini öldürmek istemek, öldürmeye hazırlanmak. (TDK; Parlatır, 229: *canına kastetmek 2*; Eyüboğlu, 286/105: *kanına kasd etmek / canına kast etmek.*)

“hāliyā Haccāc-ı zālīm mezbūra gadr u hayf edüp ikrām-ı zayf etdüğine hased edüp nā-hağ yere *kanına ve cānına kaşd edüp* haqqında hilāf-ı vāki‘ iftirālar ve bühtānlar eylemiş” 25b/4-5

29. ciğer güşesi: Çok sevilen kimse, çok sevgili evlat, ciğerpare. (TDK; Aksoy, 682: *ciğerimin köşesi*; Eyüboğlu, 110/112: *ciğer köşesi / ciğerimin köşesi.*)

“iki altun tavğ yapdurdı birisin *ciğer güşesi* oğlı Eyyūbuñ boynına qodı ve birisin İbn Mühellebün boynına geçürdi” 26a/2

30. ciğerleri yak-: Bir kimseye büyük bir acı çektirmek. (TDK; Aksoy, 682: *(birinin) ciğerini yakmak.*)

“... seher vaqtinde mazlūmlaruñ āhıla ve zārıla atılan oqları haṭā etmez ve tēz erişür bilmiş olasin huşūşā ki şol gönülleri ki incitdünüz ve *şol ciğerleri ki yakduñuz* ve şol bedenleri ki ‘azāb etdünüz” 77b/1

31. çeküp git-: Bırakıp gitmek, ayrılmak, savuşmak. (TDK; Aksoy, 690: *çekip gitmek.*)

“hiç ādem bir düş görmegile kalqup bir vilāyetden bir vilāyete ta‘ ab u maşrūf çeküp varur mı dēdi ve *çeküp gitdi*” 39a/7

32. çok gör-: (birine bir şeyi) Yakıştıramamak, layık bulmamak, fazla bulmak; yadırgamak. (TDK; Aksoy, 697: *(bir şeyi birine) çok görmek.*)

“ve işitdüm saña rüzgārda bir ‘avrat pāresin *çok görüp* lāyık görmemişler.” 42b/7

33. derdine düş-: Yapılması gereken bir şeyi gerçekleştirmenin yollarını aramak. (TDK; Aksoy, 713: *(bir şeyin) derdine düşmek.*)

“Hişām bin ‘Abdü’l-Melik emāret şadrına geçüp gāyetde ḥāsīs olup cem‘-i māl *derdine düşüp* ‘asker ü ḥalq-ı ‘ālem rezāletinden dil-gir olup...” 60a/6

34. dile getir-³: Ağza almak, anmak, sözünü etmek. (TS, 1148; Parlatır, 296; Eyüboğlu, 137: *dile getirmek*.)

“eger sen bu ‘āleme Hâtemden bir gün muḳaddemce gelmiş olayduḡ tā’ife-i ‘Arab aşlen Hâtemün nāmını *dile getirmezler idi* dēdi” 18a/10

35. diyār-ı ğurbete düş-: Aile ocağından ayrılıp yabancı, uzak yerlere gitmek zorunda kalmak. (TDK: *gurbete (gurbet ele) düşmek*; Parlatır, 421: *gurbete düşmek*.)

“nihāyet ben babamdan bir ḡuşuş için rencide olup terk-i diyār ihtiyār eyledüm ve bu *diyār-ı ğurbete düşdüm*” 41b/11

36. diz çök-: Dizlerini yere koyarak oturmak. (TDK; Aksoy, 727: *diz çökmek*.)

“bir uzaḡ şahrāya yol dutup cebel-i Ḳāf mānendi bir ulu taḡa varup ve öñinde ‘arz-ı hācet eder gibi *diz çöküp* edeb birle egilüp āheste āheste taḡuḡ etegine dēdi ki...” 94b/10

37. düşe kalka-: Kimi zaman iyi kimi zaman kötü durumda, güçlkle başarmaya çalışarak. (GTS; Aksoy, 740; Parlatır, 323: *düşe kalka*.)

“hemān értesi ne hālse bir ḡāfile bulup çıḡdum piyādece *düşe kalka* Şāma geldüm” 39a/9

38. eksük étme-: Her zaman bulundurmak. (TDK; Aksoy, 747: *eksik etmemek*.)

“bu diyāruḡ metā’ından saḡa *eksük étmezüz* siz daḡı bizi ḡayır du‘ādan ferāmüş étmeyüp mektübünüzü *eksük étmeyesiz*” 43a/2, 3

39. eküp biç-: Tarım yapmak. (TDK; Parlatır, 332: *ekip biçmek*.)

“*eküp biçün* şafā vü refāhiyyet üzre āsūde oluḡ sizden ‘öşr taleb olınmaya ...” 30a/12

40. el altından-: Gizlice. (GTS; Parlatır, 334: *el altından*; Aksoy, 748: *el altından* , (*alttan alta*), (*gizliden gizliye*).

“hicret-i nebeviyyenün yüz yēgirmi beşinci yılında *el altından* ḡalkı da‘vete şürü‘ édüp...” 61a/3-4

41. el bağla-: Saygı ifadesi olarak ellerini göbeğinin üstüne kavuşturup durmak. (TDK; Aksoy, 749: *el bağlamak*.)

“nēce ḡuḡbe vü sikke şāhibi pād-şāhlar geldüklerinde ḡarşusunda *el bağlayup ḡururlardı* otur dēmeyince oturmazlardı” 74b/6-7

42. el çek-: Vazgeçmek, bırakmak, uzaklaşmak. (TDK; Aksoy, 749: *el çekmek*.)

“ben eyitdüm tevāzu‘uḡ aşlı nicedür üstād eyitdi her kişiyi ḡoşça dutmaḡ ve kendüden alçaḡ ādemle oturmaḡ ve riyyādan *el çekmekdür*” 108a/13

43. el koy-: Zorla almak. (TDK; Aksoy, 763⁴: *el koymak*.)

“kefere-i Mogöl ve sā’ir eşrār-ı Tatar ol gün görmemiş nāzeninlere *el koyup* esir éttiler” 66a/8

44. el şun(ma)-: El sür(me)mek, dokun(ma)mak; krş. *el uzat-*. (TS, 1445; Eyüboğlu, 161: *el sunmak*; Aksoy, 764 /765 /764: *el sunmak / el uzatmak / el sürmemek (el vurmamak)*; TDK: *el sürmemek / el uzatmak*.)

³ Bu deyim aynı biçimde TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde (konuşturmak; belirtmek, anlatmak, açıklamak, ifade etmek) ve Aksoy, 719’da (dile düşürmek; susan birini söyletmek; bir durum ya da olayın anlamını sözle belirtmek) biçiminde yer almaktadır. Ancak bağlam *Tarama Sözlüğü* ve Parlatır’daki anlamları gerektirmektedir.

⁴ Aksoy’da bu deyim “hükümet, bir malı, bir kuruluşu buyruğu altına almak” anlamıyla yer almaktadır. Zorla elinden alma anlamını da az çok içerdği için buraya alınmıştır.

“vallāhi ta‘ āmuña *el şunmazam* tā ki beni keyfiyyet-i hālünden āgāh eylemeyesin dēdüm” 38b/1

45. el uzat-: Birinden bir hakkı almaya kalkışmak, gasp etmeye çalışmak; krş. *el şun(ma)-*. (TDK; Aksoy, 765: *el uzatmak*.)

“ba‘ zı hayr-hāhlarınun naşihatın dutmamak ile zamān-ı hilāfetinde Mu‘ āviye mülk ü devletine *el uzatdı*” 56b/10

46. elden git-: Bir şey yitirilmiş olmak, yok olmak, o şeyden yoksun kalınmak. (TDK; Aksoy, 751: *(bir şey) elden gitmek*.)

“zīrā hilāfetinün evā’ili idi ve devlet-i āl-i ‘ Abbās bi’l-külliyeye *elden gitmişid*” 30b/13

47. eline düş-: Tesadüfen eline geçmek. (TDK; Aksoy, 759: *eline düşmek*.)

“her kimün *eline düşüp* okursa ve anuñla ‘ amel ederse dünyāda ve āhiretde yüzi ağ ve sözi sağ ola” 99a/6

48. eller üzre tut-: Bir kimseye çok saygı ve sevgi göstermek. (TDK; Parlatır, 350: *(birini) el üstünde tutmak*; Aksoy, 765: *el üstünde tutulmak (ellerde gezmek) (bir kimse)*.)

“ol dañı meclise gelüp qarār kıldı yārān-ı şafā *eller üzre tutup* ta‘ zīm eylediler” 5a/6

49. ellerinde ve avuçlarında büyü-: Küçüklüğünden beri yanında bulunmak, büyütülmek, yetiştirilmek. (TDK; Parlatır, 342: *elinde büyümek*.)

“dā’im ellerinde ve avuçlarında büyümiş başları üzre yērüm vardır bir derviş-nihād kişiyem” 7b/11

50. ere var-: Kocaya varmak, kadın evlenmek. (TS, 1496; Aksoy, 768; Eyüboğlu, 173: *ere varmak (gitmek)*.)

“nihāyet bir ‘ aybı vardır kız degüldür bir kerre *ere varmışdur* eger qabül edersenñ hizmetünde cāriyeñ gibi olsun dēdi” 121a/13

51. esüp şavur-: Bağırıp çağırarak; atıp tutmak. (TS, 1553: *esüp savurmak, (esip savurmak, esmek savurmak)*; Aksoy, 769; Parlatır, 356: *esip savurmak (yağmak)*; TDK: *esip gürlmek*.)

“bu meydānı “sen hālī mi kıyās edersin ki kendünji envā‘ -ı kelimāt-ı kâzibe vü maqālāt-ı fāsıde ile alup vērürsin ve lisānuña rāyic ü cārī olanı āsiyāb-ı bād-mişāl *esüp şavurup* öğüdürsin” 6a/8

52. fā’idesi göril-: Yarar sağlanmak. (TDK: *faydası olmak / faydasını görmek / faydası dokunmak*; Parlatır, 370: *faydası dokunmak / faydasını görmek*.)

“ben eyitdüm qanğı toñmdur ki bir yerde ekerler iki yerde biçerler üstād eyitdi ol eylikdür ki hem dünyāda *fā’idesi görilür* ve hem āhiretde şevābı olur” 107b/1

53. fırsat ara-: Fırsat kollamak, en uygun zamanın gelmesini ve koşulların oluşmasını beklemek. (TDK; Püsküllüoğlu, 354: *fırsat beklemek (aramak) / fırsat kollamak (gözlemek)*; Aksoy, 783: *fırsat kollamak*; Parlatır, 376/377: *fırsat aramak/beklemek/gözlemek/kollamak*; Eyüboğlu, 181: *fırsat aramak (fırsat)*.)

“vardı halife cānibine taraf-ı hilāfda oldu ve intikāma *fırsat aramağa* başladı” 63a/3

54. fırsat bul-: Uygun, elverişli zaman bulmak. (TDK; Püsküllüoğlu, 354: *fırsat bulmak*.)

“ol bize ētdüğü ihsān u ni‘ metünñ haqqını edā etmek için her cum‘a vü işneyn gēcesi *fırsat bulduqça* varup türbelerine yüz sürüp ziyāretleri ile mütesellī oluram dēdi” 54b/2-3

55. fırsatı ganimet bil-: Çıkan fırsattan en iyi biçimde yararlanmak. (TDK; Aksoy, 783: *fırsatı ganimet bilmek (saymak)*.)

“bre bed-baht sen bunca zamāndan berü nān u ni‘metimizle perverde olmuşken küfrān-ı ni‘met olup *furşatı ğanīmet bilüp* böyle qabāhat eyleyesin” 45b/3

56. ğam çek-: Üzülmek, kaygılanmak, tasalanmak; krş. *elem çek-*, *ğam ye(me)-*. (TDK; Aksoy, 787: *gam çekmek*.)

“n’olaydı bārī bir güncügez seni ol bisāt üzerinde görmüş olaydum *ğam çekmez idüm*” 13b/12-13

57. ğam ye(me)-: Üzül(me)mek, , tasalan(ma)mak, kaygılan(ma)mak; krş. *elem çek-*, *ğam çek-*. (TDK; Aksoy, 788: *gam yememek*; Eyüboğlu, 185: *gam yemek*.)

“şuyı bulmaduğına *ğam yeridi* / nice ğam belki bulsa sem yeridi” 91a/13

“hoş geldün şafā geldün sulţān-ı ‘ādil mülkine dāhil olduğ şimden ğerü *ğam ye me* dedi” 53b/6

58. ğark ét-: Birine bir şeyi bol bol vermek, -e boğmak. (TDK: *(birini bir şeye) ğark etmek*; Püsküllüoğlu, 363: *ğark etmek*.)

“kahve-i ‘ālī-şān-ı pür-ħarāret cūş u ğurūş ederek ve cismini ser-ā-pā cāme-i ser-ā-sere *ğark étmiş* bir kerre kendüyi miyān-ı ‘irfāna pertāb édüp rüy-ı ğazabla bādeye ğitāb édüp dedi ki ...” 9a/5

59. ğazaba gel- / ğazaba getür-: Öfkelen(dir)mek, kız(dır)mak; krş. *cān başına şıçra-*. (TDK; Parlatır, 383: *gazaba gelmek*.)

“şimdi ise olanca ‘aklı dağı zā’ il olup mirriħ-şıfat *ğazaba gelüp* ruğları al al u ğül ğül ve yañağı pul pul u mül mül ve ğiddetinden ruğ-ı alı ‘arağ-ālūd olup ...” 8a/2

“Ħaccāc-ı zālīmüñ hevā-dārları ğalīfeyi *ğazaba getürüp* elbetde varan ādem ile İbn Mühellebi gönderesin dēyü te’kīd eyledi” 25b/12

60. ğeceyi gündüze ve gündüzi ğeceye kat-: Aralıksız, gece gündüz çalışmak, büyük çaba göstermek. (TDK: *geceyi (gecesini) gündüze (gündüzüne) katmak*; Aksoy, 789; Parlatır, 385: *geceyi gündüze katmak*.)

“hemān kendünüñ ğaş qullarından dört yüz ğüzide eriyle ve Ħızır ‘aleyhi’s-selām gibi rehberle *ğeceyi gündüze ve gündüzi ğeceye katup* ve neçe berr ü baħr geçüp varup ğün gibi zulumāta ğirüp on sekiz ğün ol şuyı arayup gezdiler” 90b/9-10

61. ğerdege gir-: Gelinle damat düğün gecesi bir araya gelmek. (TDK: *gerdeğe girmek*; Eyüboğlu, 188: *gerdeğe girmek (koymak)*.)

“ğatunı ol faķire nikāħ ederler ol ğeçe *gerdege girer*” 41a/7

62. göklere çıkar-: Aşırı derecede övmek. (TDK: *(birini veya bir şeyi) göklere çıkarmak*; Aksoy, 798: *göklere çıkarmak (uçurmak)*.)

“ey yāve-ğü-yı zamān ve ey ğöd-rāy-ı cihān ve ey nān-kör kendünji ne ğarīb medğ ederek *göklere çıkardun* evvelā seni ğüyā eden benüm keyfiyyetüm degül midür” 7a/3-4

63. ğöñline gir-: Kalbine girmek, sevgisini kazanmak; krş. *ğöñül uğurla-*. (TDK: *ğöñlüne girmek / kalbine girmek*; Püsküllüoğlu, 510: *kalbine girmek (birinin)*.)

“Ya’ķüb ‘azīm fetĥ ü fütūħlar édüp Dirhem bin Naşruñ *ğöñline girdi*” 46a/4

64. ğörinmez kaçā(ya uğra-): Umulmadık zamanda, umulmadık biçimde başına bir kaza gelmek. (TDK; Püsküllüoğlu, 384: *ğörünmez kaza*.)

“imdi ey merd-i ‘ākıl nā-ğāħ bir belāya ve bir *ğörinmez kaçāya uğrarsağ* bilürsin Ħaķ sübhānehu ve te’ālā ‘ādildür kimseye zulm eylemez” 98b/3

65. göz yaşların dök-: Ağlamak. (Aksoy, 824; Püsküllüoğlu, 405: *gözyaşı dökmek*.)

“yâ Rabbe'l-âlemin kemâl ü kudret ü 'azametün haqqıyçün bu tağı yere geçür ve bize bu miñnet-i zulmetün âb-ı hayâtını içür dëyü *göz yaşların dökmüşler*” 75b/13

66. gözden gâyib ol-: Ortadan çekilmek veya görünmez olmak, kaybolmak. (TDK; Aksoy, 808: *gözden kaybolmak*.)

“hâzret 'aleyhi's-selâm nâkayı sürüp *gözden gâyib oldı*” 120a/7

67. gözden geçür-: Niteliğini anlamak için bir şeyin her yanına bakmak, incelemek. (TDK; Aksoy, 808: *gözden geçirmek*.)

“bu haber Kaan Şâha geldükde birâderlerini başiret nazarıyla *gözden geçürdi*” 63b/6

68. gözi iliş-: Birdenbire veya istemeden görmek; krş. *nazarı ta'alluğ ét-, gözi doқın-*. (TDK: *gözü ilişmek*; Aksoy, 816: *gözü ilişmek (gözüne ilişmek)*.)

“ikisi bir hâlvetde oturup muşâhabet éderken nâ-gâh kâtibün *gözi İskenderün boynuzına doқındı* ya' nî *gözi ilişdi*” 93b/8

69. (kendü) gözi öjinde: Yanında, yakınında. (TDK: *(birinin) gözü önünde*)

“üçüncü gün hâlifenün oğulların *kendü gözi öjinde* katl étdiler” 66a/3

70. gözine uyku girme-: Uyuyamamak, uykusuz kalmak. (TDK; Aksoy, 820: *gözüne uyku girmemek*.)

“bir guşsa ile rüz [u] şeb *gözine uyku girmezdi*” 63a/4

71. gözler kamaş-: Güçlü bir ışık sebebiyle göz bakamaz olmak. (TDK: *gözü (gözleri) kamaşmak*; Parlatur, 410: *gözleri kamaşmak*.)

“tahtun iki tarafında on yedi cevâhir tesbîhler aşılımışdı ki her birisi Rüm harâcı degerdi şu' â'ından *gözler kamaşurdi*” 73a/6

72. gözleri yaşar-: Çok duygulandırıcı bir olay, bir durum dolayısıyla gözlerinden yaş gelmek, çok duygulanmak; krş. *gözleri (yaşla) tol-*. (TDK; Aksoy, 813: *gözleri yaşarmak*.)

“her cum'a vü işneyn gécesi fırsat bulduçça varup türbelerine yüz sürüp ziyâretleri ile müteselli oluram dëdi hâlife hâzretlerinün *gözleri yaşarup* ağladı” 54b/4

73. gözleri (yaşla) tol-: Ağlayacak kadar duygulanmak; krş. *gözleri yaşar-*. (TDK; Aksoy, 811: *gözleri dolmak (dolu dolu olmak)*.)

“hâlife hâzretleri zimmiden bu sözleri işidüp *gözleri yaşla töldi*” 31b/11

74. gözüm ile gör-: Bir olaya tanık olmak, kesin olarak görmüş olmak. (TDK; Aksoy, 823: *gözümle görmek*.)

“velâkin görmegile işitmek bir degüldür *gözüm ile görmek* isterem dëdügi gibi Me'mün-ı hâlife dağı hâzretün şalla'llâhü 'aleyhi vesellemün hadîş-i şeriflerin 'ayänen *gözüm ile görüp* ve qalbüm muţma'in olsun dëyü Nüşirrevân-ı 'âdilün mezârın açdurdı” 78b/4-6

75. gücü yet-: Üstesinden gelebilir olmak. (TDK; Eyüboğlu, 227: *gücü yetmek*.)

“bu mülke mâlik olduñuz ve cevr étmege başladıñuz ve fuqarâya *gücünüz yetdi* kahr dağı étdünüz” 77a/8

76. gün görme-: Rahat yüzü görmemek, sıkıntı içinde yaşamak. (TDK: *gün görmemek*; Aksoy, 828: *gün görmek (görmemek)*.)

“kefere-i Moğöl ve sâ’ir eşrâr-ı Tatar ol *gün görmemiş* nâzeninlere el koyup esîr êtdiler” 66a/8

77. günlerde bir gün: Herhangi bir gün, vaktiyle. (TDK; Aksoy, 829: *günlerden bir gün*; Tanyeri, 135: *günlerde bir gün*.)

“*günlerde bir gün* bir ovada koyuncuklarum güderdüm kavalcığım yoğıdı türkicigüm haykırup çevgenüme tayanurdum ve mışıl mışıl mızganurdum” 96b/1

78. haber al-: Kendisine bildirilmek, öğrenmek, bilgi edinmek, kendisine haber ulaşmak. (TDK; Aksoy, 833: *haber almak*.)

“çün ki İskender-i Zü’l-karneyn bu hâdişeden *haber aldı* haylî mahzûn oldu” 96a/4

79. haber gönder-: Herhangi bir araçla bildirmek. (TDK; Parlatır, 434: *haber göndermek*.)

“Şeyh ‘ Abdullâh-ı Enşâri hâzretlerine *haber gönderdi* ki bize naşihat buyursunlar” 104a/7

80. haber vër-: Bildirmek, haber ulaştırmak; krş. *şalık vër-*. (TDK; Aksoy, 833: *haber vermek*.)

“Abdullâh bin Ca’ fer Medîne-i münevvereye varduğda var gör anda ne vaż’ êderse gel bize *haber vër* dediler” 22b/10

81. haddi hisâbı yok: Sayılamayacak kadar çok, sınırsız. (TDK, Püsküllüoğlu, 418: *haddi hesabı yok*.)

“Sittî Hâdice eyitdi anuñ mâlı yoğısa benüm mâlum çoğdur *haddi hisâbı yoğdur*” 122b/7-8

82. hakkından gel- / hakkından gelin-: Birini yenmek ya da hak ettiği sert işlemle cezalandırmak. (TDK; Aksoy, 836: *hakkından gelmek*.)

“zulma rızâ vëricek ve zulmi def’ êtmeyüp zâlimlerüñ *hakkından gelmeyecek* İslâmdan hiç bir nesne kalmamış olur” 81a/6

“ve eger kem olursa ‘azlile ve tebdil ile *hakkından gelinür* ve yerine bir gayrı vezir dahı bulunur” 33b/2

83. hâllerin hâtırların sor- / hâl ü hâtırın sor-: Bir kimseye ‘nasılsınız, ne durumdasınız’ anlamında nezaket sorusu yöneltmek; krş. *hâlınden sor-*, *keyfiyyet-i hâlümden su’âl eyle-*. (TDK: *hatır sormak/hatırını sormak*; Aksoy, 837: *hal hatır sormak, (hatır sormak)*.)

“Kâfür yetimleri yanına oturtdı *hâllerin hâtırların sorup* babaların su’âl eyledi” 23b/4-5

84. hâtırdan (hâtırından) çıkarma-: Unutmamak, akılda tutmak. (TDK: *aklından çıkarmamak / (birini) gönülden çıkarmamak*; Aksoy, 846; Parlatır, 450: *hatırından çıkarmamak (birini, bir şeyi)*.)

“zîrâ gâyet mâlımuzun kıletti zamânında geldüñ ma’zür olsun şağın ihmâl êdüp bizi *hâtırdan çıkarma* gelmede ihmâl êdüp bize cefâyı revâ görme” 18a/5

85. hâtırına gel-: Hatırlamak, aklına gelmek. (TDK: *akla gelmek / hatırına gelmek*; Aksoy, 845: *hatırına gelmek*.)

“Sittî Hâdice bu sözi işitdügi gibi ol gördügi düş *hâtırına geldi* ve fikr eyledi” 114b/12

86. hâtırların hoş êt- / hâtırını hoş ol-: Gönlünü almak, birinin dileğini yerine getirerek onu sevindirmek, memnun etmek; krş. *hâtırın tatyib êt-*, *hâtırların gözet-*, *hâtırın ele al-*, *hâtırın cebr êt-*, *hoş dut-*. (TDK: *(birinin) gönlünü hoş etmek*; Aksoy, 801/802: *gönlünü (hatırını) hoş etmek*; Eyüboğlu, 197/240: *gönlünü hoş etmek / hatırı hoş olmak*.)

“ol yerden gitmedi ve göçmedi tâ ki re’âyâ vü fuqarânun murâdları yerine gelmeyince ve yerlerine istedikleri kadar şu ağıdup ma’ mür olmayınca ikdâm êdüp *hâtırların hoş êdüp* kalkdı” 80b/7-8

“Hārūn daḥī İbrāhīme otuz biḡ altunı gönderdi İbrāhīm daḥī maḥzā ḥalīfenūḡ *ḥāṭırı ḥoş olduḡı* için ‘aynı ile ol otuz biḡ altunı İmām-ı Ebū Yūsuf cenāba hibe eyledi” 55b/10

87. ḥayāt vēr-: Canlandırmak, canlanmasını sağlamak. (TDK; Püsküllüoḡlu, 438: *(bir şeye) hayat vermek.*)

“...Ḥaḡ te‘ ālā ḡullarına yeniden *ḥayāt vērüp* nehr-i ‘aḡīm gönderdi” 30a/6

88. ḥayır du‘ ālar ét-: İyi dileklerde bulunmak, hayır temenni etmek. (TDK; Parlatır, 457: *hayır dua etmek.*)

“at daḥī şāhibine *ḥayır du‘ ālar eder*” 86a/13

89. ḥayrette ḡal- / maḡām-ı ḥayrette ḡal-: Şaşırmak. (TDK; Püsküllüoḡlu, 441: *hayrette (hayretler içinde) kalmak*; Parlatır, 458: *hayrette kalmak.*)

“Ca‘ ferden yüzün döndürüp taşra çıkaruḡ dēdi sebebin bilmeyüp erkān-ı devlet *ḥayrette ḡaldılar*” 35b/2

“ḥayfā diriḡā emegimüz žāyi‘ olup emrimüz tebāh oldı dēyüp *maḡām-ı ḥayrette ḡaldılar*” 92a/11

90. ḥisāb u kitāb ét-: Hesap kitap yapmak, ayrıntılarıyla düşünmek. (TDK: *hesap kitap yapmak (etmek); hesap etmek / hesap etmek, kitap etmek*; Aksoy, 856: *hesap etmek*; Parlatır, 464: *hesap kitap etmek.*)

“...ol meclisde tevzi‘ ü ‘aḡa buyurduḡları iḡsānı *ḥisāb u kitāb édüp* yēdi yüz biḡ altun ve elli sekiz biḡ altun olmiş mā‘ adāsını ‘asker-i İslāma ‘ulūfelerin vērūḡ dēyü tenbīh édüp...” 12a/2

91. ḥişşe al-: Ders çıkarmak; krş. ‘*ibret al-*. (TDK: *hisse almak*; Parlatır, 470: *hisse almak, hisse kapmak.*)

“...bir kimse atnuḡ arpasın pāk édüp vērse ve ḡelālden alup yēdürse Ḥaḡ sübhānehu ve te‘ ālā ol arpa dānelerinūḡ ‘adedince aḡa şevāb vērse ve ḡelāl yēdürmesine münāsib bir ḡikāye yazıldı bundan *ḥişşe alasin*” 84a/11

92. ḥoş dut-: Birine iyi ve sevecenlikle davranmak, incinmemesine dikkat etmek; krş. *ḥāṭırın taṭyīb ét-, ḥāṭırların ḡözet-, ḥāṭırların ḥoş ét-, ḥāṭırın cebr ét-, ḥoş dut-, ḥāṭırın ele al-*. (TDK; Aksoy, 861: *(birini) hoş tutmak.*)

“buyurmuşlardur ki dört nesne ādemūḡ bed-baḡtlıḡına ve nekbetine delālet eder evveli ḡalkuḡ su‘ālını redd etmek ve cāhillerle muşāḡabet etmek ve dūnyā mālına ḡama‘ etmēkdür ve ehl [ü] ‘ıyālın *ḥoş dutmayup* terk etmēkdür” 102a/8

93. ‘ibret al-: Yaşanan herhangi bir olaydan ders çıkarmak; krş. *ḥişşe al-*. (TDK; Parlatır, 479: *ibret almak.*)

“naḡar ḡıl ‘*ibret al* ḡikmet sözinden / ne aşşı ādemūḡ ḡikmet sözinden” 95a/8

94. icāzet vēr-: İzin, onay vermek. (TDK; Parlatır, 480: *icazet vermek.*)

“Eterce ile ikimüz varduḡ ḡapucılar bize *icāzet vērdi* iḡerü girdük” 12b/13

95. iḡtimāl vērme-: Bir şeyin gerçekteşeceğini, olabileceḡini hiç düşünmemek. (TDK; Parlatır, 490: *ihtimal vermemek.*)

“aşlen bu ḡuşūşı kimse *iḡtimāl vērmezken* ve işidenler ise ḡazret-i ‘Alī ḡanda Mu‘ āviye ḡanda dēyü ta‘ accüb eylerken Şām ḡükümetinden ‘azline ḡāyil olmayup ḡareket-i nā-hem-vār eyledi” 56b/10-11

96. ikide birde: Sık sık. (GTS: *ikide birde*; Aksoy, 875; Parlatır, 492: *ikide bir (birde).*)

“ve ol kesük el ile kanlu gömlek Benî Ümeyye kavmine ‘azîm sermâye oldu *ikide birde* Mu‘âviye ehl-i Şâmî cem‘ édüp ve minbere çıkup ol kanlu gömleği gösterüp ğayret-i İslâm kında gitdi dëyü söylerdi” 59a/2

97. İmân getir-: Gönül rızasıyla Müslümanlığı kabul etmek; yürekte inanmak. (TDK; Parlatır, 497: *iman getirmek*.)

“ahkâm-ı Qur‘āna ve şer‘-i şerife ve yevm-i âhirete ve ba‘ş [ü] neşre taşdıķ édüp *imân getirüp* evāmîr [ü] nevāhiye imtişāl eden mü‘min ü müselmân olan kimesneler...” 81a/2

98. inşâfa gel-: Acımasız ve haksız tutumdan vazgeçmek. (TDK; Parlatır, 501: *insafa gelmek*.)

“çün ki Aħmed bin Tolun bu kâğıdı oķudı cān u göñülde tevbe vü istiğfār édüp *inşâfa geldi*” 77b/9

99. iş ét-: Aldatmak, birine beklemediĝi bir davranışta bulunarak onu zarara sokmak. (TDK; Püsküllüoĝlu, 485: *(birine) iş etmek*.)

“ba‘de‘l-yevm ben bu rāzî âherden işidem saña bir *iş edem* ki cümle ‘ālem senden ‘ibret ala” 94a/4

100. kıadr [ü] kıymetin bil- / kıadrini bil-: Önemini, deĝerini bilmek, deĝerini iyi anlamak ve bu doĝrultuda özenle davranmak; krş. *kıadrini bil-*. (TDK: *(birinin veya bir şeyin) kıymetini bilmek*; TDK; Parlatır, 523: *kıadrini bilmek / kıadrini anlamak*; Eyüboĝlu, 269/311: *kıadr bilmek (kıadrini) / kıymet bilmek (biçmek)*.)

“Hülāĝü Ğan oĝa nisbet Deşt-i Kıpçak kıızlarında hāşıl olmış bir Tatar mîrzāsı iken Monlā Naşîrü‘d-dîn gibi fāzılun *kıadr [ü] kıymetin bilüp* tevķîr ü ta‘zîminde ve ri‘āyet [ü] tekrîminde herĝiz ihmāl ü taķşîr eylemeye” 68b/3-4

“benüm oĝlum rüzĝârda baba *kıadrini bildüğ mi* bu deĝlü māl ü menāl variken bizi yalunuz koyup diyār-ı ĝurbete gidesin” 42b/5

101. kanlar dökil-: Cana kıyılmak. (TDK; Aksoy, 904: *kan dökme*.)

“tëz söyle bre ümmü‘l-ħabā‘is senüğ şerründen neçe başlar kesilüp *kanlar dökilmişdür*” 9a/10

102. kara baht: Kara yazı, kötü kader. (GTS; Eyüboĝlu, 291: *kara baht*.)

“biz fülān vilāyetden mesāfe-i ba‘iddeden bir kaç mes‘elenüğ su‘ālî için ħazretüğe gelmiş idük n‘eyleyelüm *kara bahtumuz* müsā‘id olmayup seni bu ħâlde bulduķ” 92b/10

103. karşı çık-: Dışarıdan gelenleri karşılamak, karşılamaya gitmek; krş. *karşı gel-*. (TDK; Aksoy, 913; Tanyeri, 168: *karşı çıkmak*.)

“Şāma vāşıl oldukları ĝün Süleymān bin ‘Abdü‘l-melik cemî‘ a‘yān-ı vilāyet ile *karşı çıkup* i‘zāz u ikrām ile menziline kıondurdu” 26b/12

104. karşı dur-: Karşı durmak, karşı koymak, direnmek. (TDK; Aksoy, 913: *(birine) karşı durmak*.)

“bunu muħkem-i ħazîne édüp şaķlamadan ise kıapunĝa cānuĝı ħıfz u ħîrâset étmek için dilāver yarar yigitlere bezl édüp böyle ĝünlerde cān u başları ile düşmenüğe *karşı dursalar* bundan eyü degül miyidi dëyü ilzām éttiler” 68a/8

105. kıatı söz: Sert ve kıırıcı söz. (GTS: *kıatı söz*)

“*kıatı söz* çokdurur bu mācerāda / budur lāyih olan baĝa burada” 91a/6

106. kemāl bul-: Kemale ermek, en mükemmel mertebeye ulaşmak. (TDK: *kemal bulmak*; Eyüboĝlu, 299: *kemālîni bulmak*.)

“Höca Naşîrû'd-dîn-i Tûsî demişdür ki dört nesne dört nesne ile *kemâl bulur* dâniş ‘aqlıla dîn perhîz ile ni‘ met şükrlü ve murâd şabrla olur” 103a/6

107. kılıç çal-: Kılıç ile öldürmek; kılıç savurmak, üzerine hücum edip kılıçla vurmak. (TDK; Püsküllüoğlu, 549: *kılıç çalmak*.)

“Ca‘ fer namāza şürü‘ eyledi server bir *kılıç çaldı* Ca‘ ferün başını kesdi ve bir altun legen içine koyup halifenün huzûrına kodı” 49a/8

108. kılıçdan geçür- / kılıçdan geç-: Çok sayıda insanı kılıçla öldürmek. (TDK; Aksoy, 927: *kılıçtan geçirmek*; Eyüboğlu, 308: *kılıçtan geçmek* (*geçirmek*).

“Tāncū nām bir Tatar bir serāya girüp yalunuz ol serāyda kırk bir meme emer ma‘ şümü bir bir *kılıçdan geçürdi* kalanın hemān buña kıyās eyle” 66a/13-66b/1

“bu deñlü ‘ulemā vü şulehā vü sādāt ve sā’ir eşrāf-ı nās ve faķir ü ğanī cümlesi *kılıçdan geçüp* şol mertebe oldı ki Dicle ırmağı kan olup aķdı” 66a/6

109. kıyāmet kop-: Kıyamet günü gelmek. (TDK; Püsküllüoğlu, 555: *kıyamet kopmak*.)

“*kıyāmet kopdı* şandı cümle ādem / cemī‘ halk-ı ‘ālem oldı derhem” 95b/13

110. kol gez-: Güvenliĝi sağlamak amacıyla dolaşmak. (TDK; Aksoy, 936⁵; Parlatır, 585: *kol gezmek* (*bir kişi ya da şey*).

“meger vilāyet şubaşısı şehre yêtmiş *kol gezerken* gelüp beni şoķaķ başında tırur gördi” 38b/13

111. kötek ye-: Dayak yemek, sopayla dövölmek. (TDK: *kötek yemek*; *dayak yemek*; *sopa yemek*; Püsküllüoğlu, 569/262: *kötek yemek / dayak (ya da sopa) yemek*; Aksoy, 707: *dayak (sopa) yemek*.)

“meger Mışırda *yêdügüm kötek* bu ni‘ metün müjdesi imiş dèdi” 39b/3

112. kulaĝuma çalın-: Tesadüfen işitmek, kulaĝına gelmek. (TS, 2711; TDK; Aksoy, 942: *kulaĝına çalınmak*.)

“çaķıcıĝum çıkarup ol kāmışı kesdüm alup aĝıluma getürdüm bir güzel düdük eyledüm hemān çalduĝum gibi *kulaĝuma ādem üni gibi bir ün çalındı*” 96b/6-7

113. kurd ile koyun yüri-⁶: Barış ve güvenlik içinde yaşanacak bir ortam olmak, düşmanlıĝı ortadan kaldıran adaletli bir yönetim hüküm sürmek. (Aksoy, 946; Parlatır, 603: *kurdu koyunla barıştırmak* (*yürötmek*).

“ālem ü ādem zamān-ı sa‘ ādetinde ma‘ mür u mesrür olup *kurd ile koyun yürimek* meşābesine vardı” 30b/7

114. kuyı kaz-: Birinin yıkımına çalışmak, kötü duruma düşmesini istemek. (TDK; Aksoy, 949: (*birinin*) *kuyusununu kazmak*.)

“bir kiřiden hāzer èt ki dilkülik ède ya‘ nī yüze gülici olup arduńca *kuyı kaza* ve baĝıl ola ve yeñi yetiřmiş ola” 106b/4

115. lāyık gör-: Yakıştırmak, uygun görmek. (TDK; Parlatır, 622: *layık görmek*; Aksoy, 1085: *uygun bulmak* (*görmek*).

“Hülāĝü Hān nām qarındaşın bu ĝizmete *lāyık görüp* ‘azim ‘asker ile İrāna gönderdi” 63b/7

⁵ Burada “gücünü ve etkinliĝini sürdüren bir durum göstermek” anlamı verilmiştir.

⁶ Bu deyim, *Divanü Lügati’t-Türk*’te (s. 106) “toklu böri yetilsün” şeklinde geçerken Öner’in, “Kutadgu Bilig’de Yer Alan Deyimler” adlı makalesinde “böri koy bile suwla-” (s. 131) biçiminde yer almıştır.

116. lāzım gel-: Gerekmek, icap etmek. (TDK: *lazım gelmek (veya olmak).*)

“yēdi günden şonra ‘ādetleri üzre Meysere Mekkeye ādem göndermek *lāzım geldi*” 119b/9

117. murāda (murādına) ér- / murādınuzza érış- / murāda érgür-: Çok istediği şeye kavuşmak, dileği gerçekleşmek, arzusu yerine gelmek. (TDK: *murada (muradına) ermek*; Aksoy, 969: *muradına ermek.*)

“hāzret-i Hızır varup şuyı bulup nūş édüp *murādına érdi*” 91a/1

“mülk ü devlete ve rif at ü menzilete himmetiñüzi bülend eyleş ki *murādınuzza érışesiz*” 57b/2

“Nizāmü’l-mülk buyurmuşdur ki dört nesne ādemi *murāda érgürür* evveli ekābirle vuşlat ve ehl-i kemālele meşveret ve devletsüzden ferāğat ve ehl-i şulūbdan himmet ü isti‘ānet” 101b/3

118. musallağ ét-: Başına sarmak, bela etmek. (TDK: *(birini, bir şeyi) musallat etmek*)

“Hağ te‘ālā ol vilāyete kağt u kızlık *musallağ éder*” 76b/8

119. mūhlet vér-: Zaman vermek, bir iş için belli bir süre tanımak. (GTS; Parlatır, 648: *mūhlet vermek*; TDK; Püsküllüoğlu, 840: *zaman vermek.*)

“nihāyet ben babamdan bir huşūş için rencide olup terk-i diyār ihtiyār eyledüm ve bu diyār-ı gurbete düşdüm isterseñüz baña kırk gün *mūhlet vériñüz* babamdan mektüb getürüp da‘ vām şābit ola dēyü cevāb vér” 41b/12

120. münāsib gör-: Uygun ve yerinde bulmak. (TDK; Parlatır, 650: *münasip görmek*; Aksoy, 1085: *uygun görmek.*)

“İbn Mühellebe her kañğı vilāyetün ħükümetini *münāsib görürseñ* ‘arz eyle vérelüm dēdi” 26b/10

121. ne fā’ide: Ne fayda; iş isten geçtikten sonra alınan boş önlemler için ‘neye yarar’ anlamında kullanılan bir söz; krş. *ne aşşı*. (TDK; Aksoy, 975: *ne fayda.*)

“gerçi kätib dağı ol hāli fikr eyledi ammā *ne fā’ide* şol nesne ki muğadderdür vağti geldükde zūhūrı muğarrerdür” 94a/9

122. ne yüzle: Hiç utanmadan, sıkılmadan. (TDK; Püsküllüoğlu, 623: *ne yüzle.*)

“sen bu meydāna *ne yüzle* ayak başarsın ayık mısın oyuk mısın ser-ħōş mısın tēz söyle” 9a/8

123. öğüt vér-: Bir kimseye ne yapması gerektiği hususunda fikir vermek, nasihat etmek. (GTS; Parlatır, 689: *öğüt vermek*; TDK: *öğütte bulunmak.*)

“ben eyitdüm eyü dōstlaruñ nişānı nedür üstād eyitdi senün ‘aybuñı gördükde setr eyleye ve saña *öğüt vére* ve rāzuñı āşikāre étmeye ve geçmiş mācerāyı añmaya” 109a/1

124. ‘ömür sür-: Yaşamak, yaşamı belli koşullar içinde sürüp gitmek. (TDK; Aksoy, 996: *ömür sürmek.*)

“yā ol pād-şāh neçe uzun ‘*ömr sürebilür* yerlü muğkem tağı yere geçüren bed-du‘ādan anuñ vücūd-ı za‘if neçe kırtıla bilür” 76b/2

125. ‘ömri vefā étme-: Bir sonuca ulaşmadan ölmek, görmek istediği şeyi görecektedir yaşayamamak. (TDK; Parlatır, 694: *ömrü vefa etmemek.*)

“da‘vet ü ħilāfeti büyük oğlı İbrāhīm-i imāma vaşıyyet eyledi anuñ dağı ‘*ömri vefā étmeyüp* ortanca oğlı Ebu’l-‘Abbās-ı Seffāh-ı imāma vaşıyyet eyledi” 61a/6

126. öñine düş-: Birinin önünden yürümek; birine kılavuzluk etmek. (TDK; Aksoy, 996: *önüne düşmek.*)

“kendü bindügi atlardan raht u bahtıla mükemmel bir at çekdiler ve a‘yân-ı devlet *öñine düşüp* bir ‘âlî serâya kondurdılar” 36b/4

127. öñlerine çık-: Karşısına çıkmak, rastlaşmak, bir şeyi, bir kişiyi karşısında görüvermek. (TDK: *önüne çıkmak*; Aksoy, 914: *karşısına (önüne) çıkmak (bir şey, bir kişi, birinin).*)

“nâ-gâh bir süri ceyran *öñlerine çıka geldi*” 27a/9

128. öñüne kat-: Önden yürütüp kendisi ardı sıra gitmek. (TDK; Aksoy, 997: *önüne katmak.*)

“bir kaç eyyâmdan sonra meger bir koyun çübânı bi-emr-i sevğ-i ilâhî koyunların *öñüne katup* ol ma‘ hüd tağun etegine varup koyunların otladurken ol kâmişî gördi” 95b/4

129. parmağın ısır-: Büyük şaşkınlık duymak, hayretler içinde kalmak. (TDK: *parmak ısırarak*; Aksoy, 1006: *parmağı ağzında kalmak, (parmak ısırarak)*; Eyüboğlu, 356: *parmağını ısırarak.*)

“ammîñuz Hâkan yek geldi dedügi gibi halîfe *parmağın ısırdı* ve bir mertebe güldi ki ta‘bir olunmaz” 50b/10

130. rahmet oku-/ rûhına rahmet oku- : Tanrı’nın merhamet ve bağışlaması için dua etmek, Allah rahmet eylesin demek. (TDK; Parlatır, 728: *rahmet okumak.*)

“Yezîd eyitdi merhâban ehlen ve sehlen üç yüz biñ dirhem bî-minnet olan ‘avâyidiñüz için vèrilsün ve üç yüz biñ dirhem dağı babama *rahmet okuduñuz* için vèrilsün” 22a/13

131. rāst gel- (1): Tasarlamadığı hâlde karşılaşmak, tesadüf etmek. (TDK; Aksoy, 1017: *rast gelmek I.*)

“ağşam zamānı bir gece taşra çıkdum beni kimse bilmez belki bir ehl-i hayra *rāst gelüp* hālüm ‘arz edeyim dërken yatsı zamānı oldı” 38b/11

132. rāst gel- (2): Denk gelmek, uygun ve istenilen biçimde ilerlemek. (TDK: *rast gelmek 4 / rast gitmek*; Aksoy, 1017: *rast gelmek / rast gitmek (iş).*)

“her kaçan ol kitâbıla ‘amel eyleyem ve her ne işe yapuşam *rāst gelüp* āsân ola dedı” 105a13

133. revā gör-: Bir davranışı, bir olayı bir kimse için uygun görmek. (TDK: *(bir davranışı birine) reva görmek*; Parlatır, 732: *reva görmek / görmemek.*)

“şağın ihmâl edüp bizi hâtırdan çıkarma gelmede ihmâl edüp bize cefâyı *revā görme* dëyü kemâl-i eltâfi birle mesrür etdi” 18a/6

134. revâne ol-: Yola çıkmak, yola koyulmak; krş. *yol dut-, yola gir-, yola revâne ol-.* (TDK: *revan olmak*)

“at istedi binüp şehre *revâne oldı*” 30a/9

135. şaf bağla-: Sıralanmak, sıraya girmek. (TDK; Parlatır, 739: *saf bağlamak.*)

“hâlifenün dârü’s-sa‘âde ağası yedi biñ tavâşî ile üç biñi siyâh ve dört biñi beyâz ağalar dîbâ ve ser-â-ser kaftanlar ile *şaf bağlayup* tırmişlardı” 72a/7

136. şalık vër-: Haber vermek, bir şeyin bulunduğu yeri tarif etmek; krş. *haber vër-.* (TS, 3267: *salık vermek, (salı vermek)*; TDK: *(birini, bir şeyi) salık vermek*; Aksoy, 1026: *salık vermek.*)

“gördüm ki ol gördügi ve *şalık vërdügi* ev benüm kendü evümdür” 39a/8

137. sedd çek-: Duvar yapmak; engel olmak, önlemek. (TDK; Aksoy, 1033: *set çekmek.*)

“bu İskender şarkı ve garbı ve rub‘-ı meskûnı ve cebel-i Kâfi görmışdür ve Ye‘cüc Me‘cûca *sedd çekmişdür*” 89b/2

138. selām vēr-: Selamlamak. (TDK; Aksoy, 1030: *selam vermek*.)

“Arab karşı geldi pād-şāh *selām vērdi* konuk kabūl eder misin dedi” 27b/7

139. sözin tut- (dut-): Öğüdüne uymak; krş. *naşihatın dut- (tut-)*. (TDK: *(birinin) sözünü tutmak*; Aksoy s.1047: *sözünü tutmak (kendisinin, birinin) 2.*)

“hele ben aldığım burağdum siz dağı burağınız inşallah bunun bedeli ‘an-şarīb elimüze girecektür dedi ve cümlesi *sözin tutup* aldıkları eşyayı birağup gitdiler” 44b/11

140. sözleri geç-: Kendisini kabul ettirmiş olmak, hatırı sayılmak, sözü dinlenmek, istediği şeylere uyulmak. (TDK; Aksoy, 1046: *sözü geçmek*.)

“vükelası dağı pād-şāhuñ vilāyet ü memleketi ile taqayyüdi olmadığın görüp ve pād-şāha söyleseler *sözleri geçmedügin* bilüp anlar dağı bir uğurdan çekilmekle re‘āyā bir uğurdan pāy-māl olup zālīm ü mazlūm şorılmaz oldu” 28a/12

141. ta‘ab u maşrūf çek-: Bir iş için gereken bütün maddi ve manevi çabayı harcamak, uğraşmak yorulmak ve gerekli gideri karşılamak. (TDK; Püsküllüoğlu, 599: *masrafı çekmek*.)

“hīç ādem bir düş görmegile kılçup bir vilāyetden bir vilāyete *ta‘ab u maşrūf çeküp* varur mı dedi ve çeküp gitdi” 39a/7

142. tatlı sözlü (ol-): Tatlı dilli, incitmeyen, gönül alıcı şekilde konuşan. (GTS: *tatlı sözlü, tatlı dilli*; Püsküllüoğlu, 738: *tatlı dilli*; Aksoy, 1067; Parlatır, 823: *tatlı dil*; Eyüboğlu, 393: *tatlı söz*.)

“lisānun faşihun ya‘ nī faşihü’l-lisān ve *tatlı sözlü ola*” 99b/5

143. tel çek-: Telle çevirmek, tel germek. (TDK; Aksoy, 1069: *tel çekmek*.)

“ol şecerün ve havzūñ eṭrāfını gümüşden *tel çeküp* şebeke edüp içinde her vilāyetün tūyūrı kısmından mevcūd idi” 72b/10

144. tesellī(ler) vēr-: Avutmak, avundurmak, bir kimsenin acısını dindiren, sıkıntısını gideren sözler söylemek. (TDK; Parlatır, 836: *teselli etmek (vermek)*.)

“imdi münfa‘ il olma bu cihāndur gāh şādī vü gāh gāmdur dēyüp vāfir *teselliler vērdi*” 2a/12

145. tuz etmek hakkı: Birinin ekmeğe yedirip iyilik ettiği kimse üzerindeki manevi hakkı; krş. *nān u nemek hakkı*. (GTS; Aksoy, 1080; Parlatır, 849; Püsküllüoğlu, 759: *tuz ekmeğe hakkı*; Eyüboğlu, 401: *tuz ekmeğe hakkı (nān.ü nemek hakkı)*.)

“Leys eyitdi lisān-ı ‘ālemdē cārī olan ve meşhūr olup söylenen *tuz etmek hakkıdır* zīrā tuz her ta‘āmuñ lezzetidür aña binā‘en Hāq sübhānehu ve te‘ālā sā‘ir ni‘metleri aṅmayup bu ikisinin nāmını dillerde meşhūr u mezkūr eylemişdür” 44b/5

146. üzerine var-: Saldırmak; krş. *üzerine yürü-*. (TDK: *(birinin) üstüne varmak*; Parlatır, 871; Eyüboğlu, 408: *üstüne varmak*; Tanyeri, 238: *üstüne gelmek*.)⁷

“Ebū Müslim dağı otuz kırk biñ ādem cem‘ edüp Naşr-ı Seyyār nām kimesne Emevilerün Ḥorāsānda ve eṭrāfında ser-dārları idi *üzerine vardı* Naşr-ı Seyyār şanup kaçdı” 61b/4

147. vakti gel-: Zamanı gelmek, süresi dolmak. (TDK; Parlatır, 876: *vakti gelmek*.)

“ammā ne fā‘ide şol nesne ki muḳadderdür *vakti geldükde* zuhūrı muḳarrerdür” 94a/10

148. vuşul bul-: Erişmek, ulaşmak, varmak. (TDK; Parlatır, 883: *vusul bulmak*.)

⁷ Aksoy’da (s. 1092) “üstüne (üzerine) varmak (birinin)” biçiminde yer alan bu deyim için “bir şey yapmasını direnerek istemek” ve “kadın, evli bir kadının kocasıyla evlenmek” anlamları verilmiştir.

“azîmet edüp az müddetde Engürî şehrine *vuşûl bulup* şehri muhâşara êtdiler” 47b/2

149. vücuda gel-: Doğmak, olmak, meydana gelmek. (TDK; Parlatır, 883: *vücuda gelmek*.)

“bir gèce bu ‘âlem-i fenâya bir oğlum *vücuda geldi* teberrüken ve istihbâben senüñ nâm-ı şerîfün ile tesmiye kıldum” 17b/7

150. yanına kal-: Yanına kâr kalmak, cezasız kalmak. (Parlatır, 896: *yanına kalmak*; TDK: *yanına kâr kalmak*; Aksoy, 1105: *yanına (kâr) kalmak*.)

“meger kim Hâk sübhânehu ve te‘âlâ hazretleri salţanatların evlâd-ı ‘Abbâsa taķdir eylemiş çekdügi zaħmet *yanına kaldı*” 60b/7

151. yemîn vër-: Ant içmek, yemin etmek; krş. *and iç-*. (TDK: *yemin vermek*; Aksoy, 576: *ant vermek*. (*yemin vermek*.)

“bir kaç eyyâmdan şonra Vâsiţa gelüp bir kaç gün bizümle bilece mu‘âşeret ü şafâ edelüm dèdi ve ziyâde ibrâm ü iķdâm edüp *yemîn vèrüp* gitdi” 18b/5

152. yèrin bul-: Yerine gelmek, olmak, gerçekleşmek; krş. *yèrine gel-*. (TDK; Püsküllüoğlu, 808: *yerini bulmak*.)

“âħir-i kâr bir ğarîbü’l-bilâd bir faķîr âdemî bulup anuñla şart eyler ki saña nikâħ edelüm şer‘-i şerîf *yèrin bulsun* ba‘ dehu sen boşa saña yüz altun yol harçlığı vèrelüm” 41a/4

153. yèrine gel-: Gerçekleşmek, olmak; krş. *yèrin bul-*. (TDK; Püsküllüoğlu, 808: *yerine gelmek*.)

“ve ol yèrden gitmedi ve göçmedi tâ ki re‘âyâ vü fuķarânuñ murâdları *yèrine gelmeyince* ve yèrlere istedikleri ķadar şu aķıdup ma‘mür olmayınca” 80b/6

154. yèrine getür-: İfa etmek, yapmak; gereğini yapmak. (TDK; Aksoy, 1116: *yerine getirmek*.)

“Ĥazret-i Bâyezîd-i Bistâmî buyurmuşdur ki Ĥur‘ân-ı ‘azîmüñ tefsîri dört nesnedür Allâhuñ buyruğını *yèrine getürmek* ve Ĥazret-i resûlün sünnetini mu‘teber görmek ve atayı anayı Ĥoşnüd etmek ve fuķarâ vü mesâķine iħsân etmekdür” 104a/4

155. yèrlü yèrinde: Uygun, bulunması gereken yerde. (GTS; Aksoy, 1117; Tanyeri, 249: *yerli yerinde*; TDK; Eyüboğlu, 427: *yerli yerinde olmak*.)

“gördi ki nice defn êtdilerse öylece yatur saçı ve şakalı ve kaçları ve kirpikleri ve bıyıkları ve sâ’ir a‘zâsı hep *yèrlü yèrinde* hemân rûħı yok” 78b/9

156. yola revâne ol-: Yola çıkmak, bir yere gitmek üzere bulunduğu yerden ayrılmak; krş. *revâne ol-, yol dut-, yola gir-*. (TDK; Püsküllüoğlu, 815: *yola revan olmak*.)

“Ĥazret-i peyğamber daħı Meysere her ne emr êtdiyse eyle edüp *yola revâne oldılar ...*” 115b/13

157. yolın göster-: Kılavuzluk etmek, ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek. (TDK; Aksoy, 1122: *yol göstermek*.)

“vezîri olan İbn ‘Alķamî ise her zamân pend ü naşîħat edüp nizâm-ı ‘âlem ile taķayyüd *yolın gösterdüķçe* mültefit olmayup ķulına ‘amel olunmamağın çün ki Ĥizmet ü şadâķat bilinmez varsunlar n’eylerse eylesünler dèyü bir uğurdan iğmâz-ı ‘ayn edüp sükût eyledi” 65a/8

158. (yolına) fedâ êt-: Uğrunda feda etmek, kıymak, gözden çıkarmak; krş. *yolına ķurbân eyle-*. (TDK: *feda etmek*; Eyüboğlu, 434/435: *yoluna can feda olmak / yoluna feda olmak*.)

“kendü cânlarını İbn Mühelleb *yolına fedâ edüp* bir gèce zindânda çıkardılar ve Şâma toğrı rehber olup kaçurdılar” 24b/11

159. yüz ağart-: Beğenilir iş yapmak, iş ve davranışlarıyla yakınlarının övünmesine sebep olmak. (TDK; Aksoy, 1137: *(birinin) yüzünü ağartmak*; Eyüboğlu, 445: *yüz ağartmak*.)

“ve hâteminde kazılmış ki her pād-şâh ki salţanatda *yüz ağardayım* ve manşūr u muzaffer olayım dërse ‘ulemā vü fuţalāya ta‘zīm ü tekrīm ü ri‘āyet olınsun dëyü yazılmış idi” 79a/3-4

160. yüz aklıgı: İftihar edilecek, onurlanacak durum, onur, şeref; utanmayı gerektiren bir durumu olmama. (GTS: *yüz aklıgı / yüz (veya yüzünün) akı ile çıkmak*; Aksoy, 1132: *yüz aklıgıyla (yüzünün akıyla) çıkmak (bir işten)*; Eyüboğlu, 445: *yüz aklıgı / yüz akı (... ile çıkmak)*; Tanyeri, 261: *yüz aklıgı*.)

“Hağ te‘ālānuğ ‘avni ve ‘ināyeti ile manşūr u muzaffer ve *yüz aklıgı* ile döner ve kendüsine ve atına bir zarar u ziyān olmayup şihhat ü selāmet ile vatanına vāşıl olur” 86b/4

161. yüz çevür-: Gösterdiği ilgiyi kesmek, sırtını dönmek; krş. *yüz döndür-*. (TDK: *yüz çevirmek*; Aksoy, 1132: *yüz çevirmek (bir kimseden)*.)

“Hişāmuğ hisset ü denā’eti kulūba nefret vërüp ümerā vü a‘yāni kendüden *yüz çevürüp* ihānete başlamışlardı” 60a/9

162. yüz görümligi: Damadın düğün günü geline verdiği armağan. (GTS; Aksoy, 1133; Parlatır, 940: *yüz görümlüğü*.)

“ve ol cāriyeye *yüz görümligi* yüz biğ altun vërdi cāriye dağı ol aqçadan imāma on biğ altun irsāl eyledi” 56a/9

163. yüz şuyı: Saygınlık, şeref, itibar; güzellik, letafet. (TS, 4787: *yüz suyu*⁸; GTS: *yüzsuyu*; TDK; Aksoy, 1133: *yüzsuyu dökmek (birine)*; Eyüboğlu, 448: *yüz suyu (... dökmek)*.)

“ben eyitdüm ol nedür ki *yüz şuyın* gidere üstād eyitdi tama‘dan *yüz şuyı* gider” 108a/8

164. yüz sür- / hāk-pāyuma yüzler sür-: Sevgi ve saygı göstermek için yere eğilmek, huzurunda yere kapanmak, önünde eğilmek. (TDK; Aksoy, 1134/771: *yüz sürmek / eşğine yüz sürmek*.)

“her biriñüz müşāhede-i cemālüm için hāk-pāyuma *yüzler sürersiz*” 9b/5

165. yüze gülici ol-: İkiyüzlü, riyakâr olmak; yüze gülmek, yalandan dost görünmek. (TDK: *yüze gülmek*; Aksoy, 1133: *yüze gülmek (birisini, bir nesne)*.)

“üstād eyitdi bir kişiden hāzer èt ki dilkülik ède ya‘nī *yüze gülici olup* arduñca kıyı kıza ve bağıl ola ve yeñi yetişmiş ola” 106b/4

166. yüzi ağ: Suçu ve utanılacak bir durumu olmayan (kimse). (GTS; Aksoy, 1134; Parlatır, 941: *yüzü ak*; TDK: *alını açık yüzü ak*.)

“tā ki her kimüñ eline düşüp okursa ve anuñla ‘amel èderse dünyāda ve āhiretde *yüzi ağ* ve sözi sağ ola” 99a/7

167. (‘usret) yüzün görme-: Zahmetten uzak bulunmak, sıkıntı çekmemek, hiçbir güçlkle karşılaşmamak. (TDK: *(bir şey) yüzü görmemek*; Aksoy, 1134: *yüzü görmemek (rahat, uyku, dert...)*.)

“muhaşşal ‘Arab ‘azīm ğinā hāşıl èdüp kavm ü kabilesine bir iħtişām-ı küllī ile vardı artuğ ‘usret *yüzün görmedi*” 17a/12-13

⁸ TDK’de bitişik gösterilmiştir.

168. yüzün tut-: Yönelmek. (TS, 4789: *yüz tutmak*, (*yüz dutmak*); TDK: (*bir şeye*) *yüz tutmak*; Eyüboğlu, 450; Tanyeri, 264: *yüz tutmak*.)⁹

“câ’iz ki bir t̄arık ile cevâb alup gidevüz d̄eyüp birisi edeb üzre gelüp egilüp ḡüş-ı şerifine *yüzün tutup* eyitdi” 92b/8

169. zerre kadar: Hiç. (TDK; Aksoy, 1142: *zerre kadar*.)

“âkilüm olan kimesneler *zerre kadar* maraz nedür bilmezler” 5b/12

170. zillete düş-: Hor görülmek, aşağılanmak. (TDK: *zillete düşmek*)

“ol celîl-i ‘âlem olan Berâmike-i kirâm *zillete düşdiler* şol mertebe oldı ki Ca’ ferün vâlidesi ol virân serâyıñ bir ḡüşesinde ulurdu” 51a/11

171. zulm gör-: Kendisine eziyet edilmek. (TDK; Parlatır, 963: *zulüm görmek*.)

“pencereden harîf kimsiz ve ne istersiz d̄er pād-şâh eyitdi niçün ağlarsız ve kimden *zulm gördünüz* d̄eyü su’âl ederler” 42a/11

b. Deyimi Meydana Getiren Sözcüklerden Yalnızca Birinde Değişiklik Olanlar:

1. ‘ahd al-: Söz almak, birinin bir işi kesin olarak bildirmesini sağlamak. (TDK; Aksoy, 1043: *söz almak*.)

“baña luţf u kerem êdüp benden ‘*ahd aldı* ki elbetde bir kaç eyyâmdan şonra Vâsıta gelüp bir kaç gün bizümle bilece mu’âşeret ü şafâ êdelüm d̄edi” 18b/3

2. ‘aklı zâ’il ol-: Aklını yitirmek, deli gibi olmak. (TDK: *aklını kaçırmak*; Aksoy, 556: *aklını kaybetmek*.)

“evvelîde ‘aklı başına yâr degül idi şimdi ise olanca ‘*aklı dahı zâ’il olup* mirrih-şıfat ḡazaba gelüp...” 8a/1-2

3. ayağını pek baş-: Yere sağlam basmak, dikkatli ve uyanık davranmak; yılmamak. (TDK: *ayağını denk basmak*; Aksoy, 597: *ayağını berk basmak*¹⁰; Eyüboğlu, 39: *ayağını pek basmak*.)

“tek hemân ye şafâda ol sen hemân *ayağını pek baş* saña kimse cebr êdemez” 41a/11

4. ‘aynına al-: Göz önünde bulundurmak, hesaba katmak, dikkate almak. (TDK: *göz önünde tutmak* (*bulundurmak*); Aksoy, 814: *göz önünde tutmak* (*bulundurmak*), (*göz önüne almak*) (*bir durumu*); Parlatır, 412: *göz önünde tutmak*, *göz önüne almak*; Eyüboğlu, 214: *göze almak*.)

“Hülâgüyü hergiz hisâba şaymadı ve ‘*aynına almadi*” 64b/12

5. berk söyle-: Sert ve kırıncı konuşmak. (TDK; Püsküllüoğlu, 661: *pek söylemek*.)

“dört nesne âdemi ḡâyet vaķarsuz êder meclisde yukaru oturmak ve halkla *berk söyleyüp* kaçımak ve yaramaz sözleri h̄üy êdüp söylemek ve tekebbür âdemle dirlik êdüp oturmaķdur” 102b/1

6. cân başına şıçra-: Çok sinirlenmek, çok öfkelenmek; krş. *ḡazaba gel-*. (TDK; Parlatır, 225: *can başına sıçramak*¹¹; TDK: *kan beynine sıçramak* (*çıkmaq*); Aksoy, 903: *kan başına* (*beynine*) *sıçramak* (*çıkmaq*).

⁹ *Yüz tutmak* deyiminin Aksoy (s. 1134) ve Parlatır’daki (s. 941) “olma yönünde ilerlemek; olgunlaşmaya başlamak, olmak üzere bulunmak; zamanla şekil ve renk değiştirmek” anlamları metnin bağlamına uymamaktadır.

¹⁰ Burada verilen “direnmek” anlamı metnin bağlamıyla tam örtüşmemekte, metinde “sağlam basmak” anlamı daha ağır basmaktadır.

“harîf eyitdi helâlümdür ne cürmi şadır oldı ki boşayam bir vechle boşamazam dâdi bâzergānuñ *cān başına sıçrayup* kâdî huzûrına segirtti” 41b/2

7. dellâller bırak-: Tellal çağirtmak, bir haberi, bir isteği, bir duyuruyu vb. tellal aracılığıyla halka duyurmak. (TDK; Püsküllüoğlu, 743: *tellal çağirtmak*.)

“üç gün şehri yağmâ étdükden sonra *dellâller birağup* halkı şehrdan taşra çıkarup Hülâgü tarafından hâkim naşb olındı” 66b/3

8. dilden dile düş-: Kişiler arasında çok konuşulur olmak; krş. ‘*âleme şâyi*’ *ol-*, *dillerde söylen-*. (TDK: *ağızdan ağıza dolaşmak (geçmek)*; *dile (dillere) düşmek*; Aksoy, 719; Parlatır, 295: *dilden dile dolaşmak*; Eyüboğlu, 136: *dilden dile düşmek*.)

“düdük *dilden dile düşdi* yayıldı / melik İskenderün hâli bilindi” 96a/3

9. elden ele düşür-: Çok sahip değıştirtmek. (TDK; Aksoy, 751: *elden ele geçmek (bir şey)*; Eyüboğlu, 164: *elden ele düşmek / elden ele geçmek*.)

“Yûsuf ‘aleyhi’s-selâmi mühlike-i hasede düşürüp gâh kurd yêdi dâyi kuyuya atdurdı ve gâh esîr gibi hâ’ce-i dehr elinde şatdurdı ve gâh *elden ele düşürüp* vilâyetden vilâyete aşırđı...” 98a/11

10. elden koma-¹²: Bir şeyle sürekli ilgilenmek, hiç terketmemek. (TDK; Parlatır, 336: *elden bırakmamak (düşürmemek)*; Eyüboğlu, 164: *elden komamak*.)

“Hağ sübhânehu ve te‘âlânun hikmetini ve kudretini bunlardan bilüp şükürini *elden komayalum*” 88a/7

11. dillerde söylen-: Dillerde dolaşmak, her yerde sözü edilmek. krş. *dilden dile düş-*, ‘*âleme şâyi*’ *ol-*. (TDK; Aksoy, 723: *dillerde dolaşmak (gezmek)*; Eyüboğlu, 140: *dillerde söylenmek*.)

“belki pîr-i dehr ü şeyh-i rûzgâr böyle bir ‘ayn-ı müste‘âr görmemişdür ne ‘ayn-ı müste‘âr belki ‘âlemün görür gözi idi ve *dillerde söylenen* gîti-nümâ bunun sözidür” 89b/10-11

12. ele götür-: Ele geçirmek, elde etmek, yakalamak. (TS, 1425; Eyüboğlu, 165: *ele getirmek, (ele götürmek)*; TDK; Aksoy, 752: *ele geçirmek*.)

“rü’esâ-yı Karamiṭeyi birer birer *ele götürüp* Bağdâd içinde siyâset édüp vücûdların maḥv eyledi” 31a/8

13. elem çek-: Acı çekmek, üzülmek; krş. *gam çek-*, *gam yê(me)-*. (TDK: *acı çekmek (duymak)*; Aksoy, 524: *acı çekmek*; Eyüboğlu, 166: *elemi çekmek*.)

“pâd-şâh bu sözlere işidüp gâyet müte’ellim oldı *elem çekdi*” 28b/7

14. elem vër-: Acı vermek, birinin üzülmesine sebep olmak. (TDK; Püsküllüoğlu, 14: *(birine) acı vermek*.)

“...maḳâlât-ı fâside ile ta‘rif-i nefis édüp mestâne evzâ‘-ı nâ-hem-vâr ile ehl-i meclise ḥaylî *elem vërmişken*...” 9a/3

15. eli mümsik (ol-): Eli sıkı, cimri (olmak). (GTS; Aksoy, 761: *eli sıkı*; Eyüboğlu, 169: *eli sıkı olmak*.)

¹¹ TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ve Parlatır’da “can başına sıçramak” deyimini bulunmakla birlikte “çok korkmak” anlamını taşıdığı için metnin bağlamına uygun düşmemektedir. Bu nedenle “aşırı derecede sinirlenmek, hiddetlenmek, öfkelenmek” anlamındaki *kan beynine/başına sıçramak (çıkmaq)* deyimine atıf yapılmıştır.

¹² Aksoy’da (s. 758) “elinden düşürmemek” biçiminde yer alan bu deyim “sürekli olarak elinde tutup kullanmak” anlamında olup bağlama tam olarak uygun değildir. Yukarıda yer alan deyimle aralarında süreklilik noktasında bir ortaklaşma mevcuttur.

“ve yedün baḥlün ya‘ nī *eli mümsik ola*” 99b/9

16. elimüze gir-: Ele geçmek, elde edilmek, yakalanmak. (TS, 1428; Eyüboğlu, 165: *ele girmek*; TDK; Aksoy, 752: *ele geçmek*.)

“vāfir aradılar bulmadılar āh *elimüze girse* katl étsek ve şerrini dünyādan def‘ étsek dediler” 119b/5

17. elleri eriş-: Eli ermek, yapabilmek; fırsat ve zaman bulabilmek. (TS, 1433; TDK: *eli ermek*; Aksoy, 756: *eli ermemek*; Eyüboğlu, 168: *eli erişmek (ermek)*.)

“zālim ü mazlüm şorılmaz oldu ve mazlūmlarū *elleri erişmez* ki ḥāllerini i‘ lām edeler” 28a/13-28b/1

18. envā‘-i ta‘āmlar çekil-: Ziyafet vermek, ziyafet çekmek, konukları yemekli ağırlamak. (TS, 3493: *sofra salmak, (sofra çekmek)*; TDK: *ziyafet çekmek (vermek)*.)

“içerüye girüp oturdukları gibi öñlerine *envā‘-i ta‘āmlar çekilüp* yédükden sonra ḥazret-i Ebübekrū‘ş-şiddik razıya‘llāhu ‘anh ḳalkup gitdi” 123b/2

19. gönül incit-: Gönül kırmak, birini çok üzecek bir davranışta bulunmak, gücendirmek; krş. *ḥātırına toḳın-*. (TDK: *gönül kırmak (yıkma)*; *hatır gönül kırmak (yıkma)*; *kalp (kalbini) kırmak*; Aksoy, 900: *kalbini (gönlünü, hatırını) kırmak*.)

“ma‘ lūmıñuzdur ki seḥer vaḳtinde mazlūmlarū āhıla ve zārıla atılan oḳları ḥaḫā étmez ve tēz erişür bilmiş olasın ḥuşūşā ki *şol gönülleri ki incitdünüz* ve şol cigerleri ki yaḳduñuz ve şol bedenleri ki ‘azāb étdüñüz” 77b/1

20. gönül uğurla-: Kalbini çalmak, sevgisini kazanmak; krş. *göñline gir-*. (TDK: *gönlünü çalmak / kalbini çalmak*; Aksoy, 801: *gönlünü avlamak (çelmek, kapmak)*; Eyüboğlu, 199: *gönül çalmak*.)

“Aristaḫālīs buyurmuşdur ki dört nesne müyesser olmaz meger dört nesne ola pād-şāhlıḳ ‘adlile ve düşmen şındurmak müşāvere ile ve murāda ərmeḳ şabrla ve *gönül uğurlamak* tevāzu‘ıla olur” 100a/8

21. gün gibi ‘ayān (ol-): Çok açık, çok belli (olmak). (TDK; Püsküllüoğlu, 411: *gün gibi açık*; Eyüboğlu, 229: *gün gibi aşikār (ayan)*.)

“bu düdügün āvāzı dünyāya yayılıp rāzum *gün gibi ‘ayān olmazdı*” 97a/8-9

22. ḥātırın tatyīb ét-: Gönlünü hoş etmek, iyi davranmak; krş. *ḥātırların gözet-*, *ḥātırın ele al-*, *ḥātırların hoş ét-*, *ḥātırın cebr ét-*, *hoş dut-*. (TDK: *(birinin) gönlünü hoş etmek*; Aksoy, 801: *gönlünü (hatırını) hoş etmek*.)

“emir daḫı ehlen ve sehlen ve merḥaban ḡafletimüzi ‘afv eylen dēyü *ḥātırın tatyīb édüp* ve bu üç gün mülāzemetiñüz muḳābelesinde üç yüz biñ aḳça iḥsān édüp...” 15a/8

23. ḥātırımdan git-: Unutmak. (TDK: *aklından çıkmak*; Aksoy, 555: *aklından (hatırından) çıkmak (çıkılmamak)*; Eyüboğlu, 240: *hatırından çıkmak (geçmek)*.)

“bu āna dek *ḥātırımdan gitmiş idi* demin sizünle ta‘ām yēyüp içerüye girdüğümden bir miḳdār yatup uyudum fi‘l-ḫāl müneccimi düşümden gördüm” 24b/1

24. ḥisāba şayma-: Hesaba almamak, önem vermemek. (TDK: *hesaba almamak (katmamak)*; Aksoy, 855; Parlatır, 463: *hesaba almamak*; Eyüboğlu, 245: *hesaba saymak*.)

“bir miḳdārca şiddet üzre yazılmaḡıla ḫalīfe bī-ḫuzūr olup nāmenün cevābına gücile tenezzül eyledi ve Hülāḡüyı herḡiz *ḥisāba şaymadı* ve ‘aynına almadı” 64b/11-12

25. hizmetün düş-: İşi düşmek, birinin yardımına gereksinim duymak. (TDK: *(birine) işi düşmek*; Aksoy, 886: *işi düşmek (birine, bir yere).*)

“her kaçan bir *hizmetün düşerse* bî-tereddüd gelüp ‘arz eyle *kapumuz saña güşâde olsun*” 32a/1

26. hükmi / hükmleri cārī: Sözü geçen, hükmü geçen, hatırı sayılan; krş. *aḥkāmı cārī*. (TDK; Parlatır, 474/475: *hükümü geçmek (hüküm yürütmek)*; TDK; Aksoy, 1046: *sözü geçmek.*)

“ümerā-i ‘Arabdan Ma‘n İbn-i Zāyid demekle meşhūr-ı ‘ālem ve hıṭṭa-ı Şāmdan iklīm-i Bağdād-ı şafā-bünyāda varınca *hükmi cārī* ve şecā‘atde müsellemler bir emir-i celilü’ş-şiyem kimse idi” 14b/6

27. (birini) icāreye vēr-: Kiraya vermek. (TDK: *kiraya vermek*)

“gel senünle bizüm Muhammedimüzi Sitti Ḥadiceye *icāreye vérelüm* ol icāreden her ne ḥāşıl olursa ol aqça ile Muhammedi evlendürelüm” 114b/6-7

28. işin gücin koy-: İşi gücü bırakmak, yaptığı işten uzaklaşmak. (TDK; Parlatır, 509: *işi gücü bırakmak.*)

“*işin gücin koyup* Allāhü a‘lem / o şuyı arardı ḥalk-ı ‘ālem” 91a/10

29. işsüz dur-: Boş durmak, çalışmamak. (TDK; Parlatır, 205: *boş durmak.*)

“... dört nesneden dört nesne ḥāşıl olur az yemekden az ḥör olmak çok yemekden çok ḥör olmak ve yaramazlıktan devletsüz olmak *işsüz durmaqdan* ‘arsuz olmaqdur” 103a/13

30. iştiḥār bul-: Meşhur olmak, ün kazanmak. (TDK; Parlatır, 809: *şöhret bulmak (veya kazanmak).*)

“... pād-şāh-ı ra‘iyyet-penāh kendüsi muḳayyeddür dēyü *iştiḥār bulmağıla* herkes ḥavf u ḥaşyet üzre olur dēdükde sa‘ādetlü pād-şāh eyitdi” 33b/12

31. kadem baş-: Adım atmak, bir işe ilk kez girişmek; bir yere varmak, ulaşmak; krş. *ayaq baş-*. (TDK; Aksoy, 600: *ayak basmak*; Eyüboğlu, 268: *kadem basmak.*)

“... maḳām-ı nübüvvete *kadem başmış* idi dērler” 90a/5

32. kanda kaldı ki: Nerede kaldı ki; daha kolayı gerçekleştiremeyecek durumdayken daha gücü nasıl gerçekleştirebilir? (TDK; Aksoy, 978: *nerede kaldı ki.*)

“ya‘nī ki bir kaç faḳīr şabāḥ ve aḥşam cenāb-ı ḥazret-i Ḥaḳḳa tazarru‘ u niyāz etmekle dünyā ḥalk olunalı yerinde turan muḥkem tağı az zamānda yere geçürdi *kanda kaldı ki* neçe biñ mazlüm bir pād-şāhuñ vüçüdına bed-du‘ā edeler” 76a/13

33. kapumuz (saña) güşâde ol-: Kapısı açık olmak, her istenilen zamanda evini açıp konuk kabul etmeye hazır olmak, evine (herkes) serbestçe konuk olarak gelir olmak. (Aksoy, 908; Parlatır, 543: *kapısı açık olmak.*)

“her kaçan bir *hizmetün düşerse* bî-tereddüd gelüp ‘arz eyle *kapumuz saña güşâde olsun* gelmede ihmāl eylemeyesin dēdi” 32a/2

34. kavlinde şādık: Sözüne sadık. (TDK: *sözüne sadık kalmak / sözüne sahip*; Püsküllüoğlu, 713: *sözüne sahip.*)

“su‘āl edüp *kavlinde şādık* ve kelāmı vāḳı‘a muṭābık u muvāfiḳ bulup...” 97a/12

35. kendüye kaşd ét-: İntihara kalkışmak. (TDK; Parlatır, 229: *canına kastetmek.*)

“şadr-ı ḥilāfet ḥazret-i imām-ı Ḥasana muḳarrer olduḳda dibelik ḥurūc edüp ḥazret-i İmām-ı Ḥasan raḳıya’llāhü ‘anh gördiler ki Mu‘āviye *kendüye kaşd edeyor*” 57a/3

36. koyun gibi (yavaş) ol-: Sakinleşmek, uysallaşmak. (TDK; Parlatır, 609; Püsküllüoğlu, 580: *kuzu gibi olmak*.)

“hem-ân-dem hâtıruma gelüp at üzerinden egilüp bu âyeti atınuñ kulağına okuyup üfürdüm vallâhü'l-‘azîm *koyun gibi yavaş oldı*” 85b/2

37. kulağ ur-: Kulak vermek, dikkatle dinlemek; kulak asmak. (TS, 2719: *kulak urmak (kulağ urmak, kulah urmak) / kulak tutmak (dutmak)*; Tanyeri, 186: *kulak urmak*; TDK: *kulak vermek (II) / kulak tutmak*; Aksoy, 945: *kulak vermek, (kulak tutmak)*; Eyüboğlu, 321: *kulak vurmak (kulağa almak)*.)

“Hağ sübhânehu ve te‘âlânun hıkmetin gör ve hikâyeye *kulağ ur*” 95a/12

38. lağab ko-: Bir kimseye onun bir özelliğini belirtecek bir ad vermek. (TDK; Parlatır, 619: *lakap takmak*.)

“ol sebebden Mu‘taızd Billâh cenâbına Seffâh-ı şânî dëyü *lağab komışlardı*” 31a/11

39. lisâni uzun: Dili uzun, incitici sözler söyleyen, küstah, saygısız (kimse). (GTS; Parlatır, 300: *dili uzun*; Aksoy, 723: *dili uzun (zifir)*.)

“ve ‘avratuñ şūmlığı ‘ağim ve müsrif ve *lisâni uzun* ve erine muğî‘ olmadıdır” 84a/4

40. mağâm dut-: Yer tutmak, iyi bir yer edinmek, önemli duruma gelmek, önemi olmak. (TDK; Aksoy, 1117: *yer tutmak*.)

“devletsüzden ve nekbetden oğ gibi kaç ve devletlülerden ve eyü âdemlerden kaçma yanlarında *mağâm dut* ki iki cihânda ber-hürdâr olasin” 105a/2

41. mağaralığa al-: Bir kimseye alay etmek, eğlenmek. (TDK: *(birini) maskaraya almak*; Aksoy, 962: *maskaraya almak, (maytaba almak), (sarakaya almak) (birini)*.)

“bu sözden ‘Âtike darılıp kâlkıdı varayım Sittî Hadiceye eger bu dëdügi sözler gerçek ise hoş ve eger kim *mağaralığa aldı* ise kendüsine sözler söyleyem ki sözlere beñzemesün dëyüp ...” 121b/8

42. ma‘zür buyur-: Kusurunu bağışlamak, hoş görmek. (TDK; Parlatır, 634: *mazur görmek*.)

“ol bize sipâriş buyurduğıuz Tūs öküzini getürdüm pesend-i řab‘-ı řerifñüz oldı mı hele *ma‘zür buyurursız* dëdi” 67b/11

43. muşibet çek-: Sıkıntı çekmek, zorluk içinde yaşamak. (TDK: *sıkıntı çekmek*; Aksoy, 1035: *sıkıntı çekmek, (sıkıntıda olmak)*; Eyüboğlu, 338: *musibete uğramak*.)

“ey benüm meleklerüm bir kulum ki şabîbümün *çekdügi muşibetleri* işitdükde ağlasa meleklerüm siz de şâhid oluğuz ki ol kulumı cehennem ‘azâbından emîn eylerem dëdi” 116a/13

44. murâdı hâşıl ol-: Amaçlanan ve dilenen şeye ulaşılmak, amaç gerçekleşmek. (TDK; Parlatır, 628: *maksat hasıl olmak*; TDK; Parlatır, 648: *murat almak*; Eyüboğlu, 338: *muradını almak*.)

“bu minvâl üzere okıyup ata binen âdem vallâhü'l-‘azîm ve tallâhü'l-kerim defa‘âtle tecrîbe eyledüm her ne hâcete giderse *murâdı hâşıl olur*” 86b/

45. müzâyakaya düş-: Sıkıntıya düşmek, dara düşmek, darlık ve yokluk içinde olmak. (TDK; Aksoy, 1035: *sıkıntıya düşmek*.)

“bir nêçe müddetden sonra ‘Arab *müzâyakaya düşüp* ‘âlem başına teng olur ve elem-i fağrıla mükedderü'l-ağvâl olur” 16b/2

46. nām u nişān görünme- Hiçbir iz kalmamak, hiçbir belirti bulunmamak. (TDK ve Parlatır, 655; Eyüboğlu, 339: *namı nişanı kalmamak*.)¹³

“bir haylî menzil ‘askerden ayrılıp bir ceyranuñ şaydında tākati tağ oldu ve her ne hāl ise yetişüp yıkdı velākin ardına bağıdı gördi ki ‘askerden *nām u nişān görünmez* hemān yalunuz tek ü tenhā kalmış” 27a/13

47. naşihatın dut- (tut-): Verilen nasihatın gereğini yerine getirmek; krş. *pendi dut-*, *sözün tut- (dut-)*. (TDK: (*birinin*) *sözünü tutmak*; Aksoy s.1047: *sözünü tutmak (kendisinin, birinin)* 2.)

“ra‘iyyete dört nesne lāzımdur ki pād-şahuñ ğazabından emīn ola evveli pād-şahuñ emrine itā‘at etmek ve ekābirün *naşihatın tutmak* ve faķire şefkat etmek ve emāneti hıfz etmekdür” 101a/9

48. ne aşşı: Ne fayda; ‘neye yarar’ anlamında kullanılan bir söz; krş. *ne fā’ide*. (TDK; Aksoy, 975: *ne fayda*.)

“nazar kııl ‘ibret al hikmet sözinden / *ne aşşı* ādemün hikmet sözinden” 95a/8

49. nefsi tēz: Canı tez, aceleci, sabırsız. (GTS; Aksoy, 676; Parlatır, 231: *canı tez*.)

“pārs mütekebbir ve ğazūb ve *nefsi tēz* ve öykelü ve kendü nefsin görici ve refāhiyyeti ve hürmeti sevicidür” 111b/12

50. nikāh yazdur- Nikāh kıydırmak. (TDK, Aksoy, 980: *nikāh kıymak*.)

“Sittî Hādice dēdi ki var hemān *nikāh yazdur* şimdiki zamānda Muḥammed gibi emānetde ve şıyānetde ve ḥasebde ve nesebde bir kimse var mıdır dēdi” 122b/1

51. nuṭka gel- Söz söylemek, konuşmak, dile gelmek, konuşma kudreti olmayan varlık konuşmak, dilllenmek; krş. *söze gel-*. (TS, 1148; TDK; Aksoy, 719: *dile gelmek*; Eyüboğlu, 345: *nutka gelmek*.)

“hemān bir kerre efyūn-ı mücibü’l-ḥayāt dehen-i laṭifini ğuşāde kılup ve lisān-ı laṭif-i faşih ile *nuṭka gelüp* dēr ki ...” 5b/1

52. (birinden veya bir şeyden) oğ gibi kaç- Hızla uzaklaşmak, iletişimi hemen kesip uzak durmak. (TDK; *ok gibi (yerinden fırlamak)*; Parlatır, 676; Püsküllüoğlu, 629: *ok gibi fırlamak*.)

“devletsüzden ve nekbetden *oğ gibi kaç* ve devletlülerden ve eyü ādemlerden kaçma yanlarında maķām dut ki iki cihānda ber-ḥürdār olasin” 105a/1

53. okuyup üfür- Dinî inanca göre bir duayı okuduktan sonra, üfleyerek ruhlara yollamak. (TDK; Püsküllüoğlu, 629: *okuyup üflemek*.)

“hem-ān-dem ḥātıruma gelüp at üzerinden egilüp bu āyeti atınuñ kulağına *okuyup üfürdüm* vallāhü’l-‘azim koyun gibi yavaş oldu” 85b/1

54. ortaya gir- Araya girmek, iki kişiyi uzlaştırmaya, aralarını bulmaya çalışmak. (TDK; Aksoy, 579: *araya girmek*.)

“ol dēdügüm ḥatunı ‘Arabdan ve ‘Acemden büyük büyük begler istediler varmağ istemedi ben *ortaya gireyim* ve saña alıvèreyim” 121a/12

55. ‘ömrin ifnā ét- Ömür tüketmek, ömür çürütmek; uzun zaman emek vermiş ya da vakit geçirmiş olmak. (TDK; Aksoy, 995: *ömür çürütmek*; Eyüboğlu, 353: *ömür çürütmek / ömür tüketmek*.)

“bunca yıllardur ki ṭariķ-i ‘ilmde ‘*ömrin ifnā edüp* bunca fazā’il-i ‘ulūm-ı nāfi‘a taḥşil etmişdür ve

¹³ Bu deyimın anlamı TDK ve Parlatır’da “yok olup unutulmak” olarak verilmektedir. Metnin bağlamına göre ise “hiçbir iz, belirti kalmamak, bulunmamak” anlamı çıkmaktadır.

ḥaḳīkatde bu ölmemişdür” 92b/4

56. pendi dut-: bk. *naşihatın dut-*.

“temām oldı naşihat ḥamdu li’llāh / *dutan pendi* olur maḳbūlu’llāh” 105a/4

57. reml çiz-: Nokta ve çizgilere dayanarak fala bakmak. (TDK: *remil atmak (dökmek)*; Parlatır, 730: *remil atmak*.)

“benüm için daḫı bir *reml çiz* dedüm ve ḳur’ayı atdum ol daḫı *reml çizdi* ve başın ḳaldurup yüzüme baḳdı ve senden ‘aẓīm müjde isterem dedi” 24a/3

58. rāzı şakla-: Sır saklamak, sır olan bir şeyi açığa vurmamak, kimseye söylememek. (TDK; Parlatır, 764: *sır tutmak (saklamak)*.)

“*şakla rāzı* deme şaḳın kimseye / ser-fürü etme gerekse saḻa ser” 94a/2

59. rızā vēr-: Rızā olmak, kabul etmek, onaylamak, uygun görmek. (TDK; Parlatır, 732: *rıza göstermek*.)

“ve nā-meşrū’ ḥālāta *rızā vērmemek* gerek idi ve zulma *rızā vēricek* ve zulmi def’ etmeyüp zālimlerün ḥaḳḳından gelmeyecek İslāmdan ḥiç bir nesne ḳalmamış olur” 81a/5

60. sırrını (birine) aç-: Sırrını bir başkasıyla paylaşmak, açığa vurmak. (TDK; Parlatır, 764: *sır vermek (sızdırmak)*.)

“hemān murād edindi ki kendüsine nikāḫ eyleye ve lākin töhmetden ḳorḳup *sırrını kimseye açmadı*” 115a/4

61. söze gel-: Dile gelmek, konuşma kudreti, yeteneḫi olmayan varlık konuşmak, dillenmek, lisana gelmek; krş. *nutḳa gel-*. (TS, 3552: *söze gelmek*; TDK; Aksoy, 719: *dile gelmek*; Eyüboḫlu, 137/345: *dile gelmek / nutka gelmek*.)

“ol dem içre geldi uyḳu gözüme / *söze geldi* atum eydür yüzüme” 84b/9

62. şirk getür-: Şirk koşmak, eş koşmak. (TDK; Parlatır, 809: *şirk koşmak*.)

“yā resūla’llāh günāh-ı kebāyir nedür ve ḳaçdur bize beyān eyle dediler ḥazret-i resūl ‘aleyhi’s-selām daḫı buyurdılar ki on ikidür evveli ḥaḳ te’ālāya *şirk getürmekdür ...*” 126b/4

63. taḥassür çekdür-: Hasret çektmek, özlem duymasına sebep olmak. (TDK; Aksoy, 844: *hasret çekmek*.)

“zamān-ı şükūfem nigār-ḥāne-i Çini aḻdurmaz ve sāye-i sa’ādetüm ferş-i bükalemūna *taḥassür çekdürmez*” 5b/11

64. tāḳati taḳ ol-: Takati kesilmek, gücü azalmak, dayanacak gücü kalmamak. (TDK; Parlatır, 813: *takati kalmamak (kesilmek)*; TDK: *gücü kesilmek*; Eyüboḫlu, 387: *tāḳati tüvānı kalmamak*.)

“ḥalīfe daḫı bir ceyranuḻ ardına düşüp ḳovmaḫa başladı bir ḫaylī menzil ‘askerden ayrılıp bir ceyranuḻ şaydında *tāḳati taḳ oldı* ve her ne ḥāl ise yetişüp yıḳdı” 27a/12

65. tedārük(i) gör-: Hazırlık yapmak, yolculuk ya da yapılacak iş için gereken şeyleri tamamlamaya çalışmak; krş. *yaraḫını gör-*. (TDK: *hazırlık görmek (yapmak)*; Aksoy, 852: *hazırlık görmek*.)

“Mışr eyāletini daḫı oḫluḻuza iḫsān buyurdılar hemān sefer *tedārük(i) görsün* dedi” 50b/4-5

66. tehlikeye at-: Sıkıntı, üzüntü veya zarar oluşturacak bir duruma sokmak; krş. *varıadan varıaya uğrat-*. (TDK: *tehlikeye dűşürmek / kendini ateşeye atmak / tehlikeye atılmak*; Aksoy, 590: *ateşeye atmak (birini).*)

“neden lāzım geldi bu Berāmike türbelerine mülāzemet édüp bizüm emrimüze muhālefet édüp kendünji *tehlikeye atasın dedü*” 52a/12-13

67. türkicigüm haykıır-: Türkü söylemek, türkü çağırmaq. (TDK; Parlatır, 850: *türkü söylemek / türkü çağırmaq.*)

“günlerde bir gün bir ovada koyuncuğlarım güderdüm kıavalcığım yoğıdı *türkicigüm haykıırıp çevgenüme kıayanurdum*” 96b/2

68. uğurına gelen(i): Önüne geleni, kıarıısına kııkanı; rastgele herkesi. (TDK; Aksoy, 997: *önüne gelen.*)

“ayağın kıaraya kıoyup *uğurına geleni* harāmī-var kıatl édüp kıandasın cānum Firengistān dēyüp vaıan-ı aşıyye kııldı” 9b/1

69. ulu dut-: Bir kimseye, bir şeye başkasından daha çok değer vermek, üstün tutmak; krş. ‘*aziz dut-*. (TDK; Parlatır, 872: *üstün tutmak.*)

“ne söz kim söyleye ‘*akıl dut ulu / anuğ sözi gevherdür nazmı lü’lü*”95a/9

70. umür gör-: İş görmek, iş yapmak. (TDK; Aksoy, 885: *iş görmek.*)

“dört nesne ifsāda ve ilhāda delıldür evveli cāhil ile tedbīr édüp *umür görmek* ve mālı mağalsüz yere şarf étmek ve zamāndan ‘*ibret alup nefret étmemekdür*” 102b/4

71. vaşfa gelme-: Tarife gelmemek, açıklanması güç olmak, tarif edilemez olmak. (TDK: *tarife gelmemek*)

“artuğ metā‘ bulmamağıla bunlaruğ metā‘larını iki üç bahāsına aldılar ve kendülerinüň metā‘larını alur kimse olmamağıla yarı bahāsına aldılar bu deňlü fā‘ide éttiler ki *vaşfa gelmez*” 119a/1

72. yarağını gör-: Hazırlığını yapmak, hazırlanmak, yolculuk ya da yapılacak iş için gereken şeyleri tamamlamaya çalışmak; krş. *tedārükün(i) gör-*. (TS, 4310/4313: *yarağını görmek*; TDK: *hazırlık görmek (yapmak)*; Aksoy, 852: *hazırlık görmek.*)

“mümkin olduğça gūşe-be-gūşe bāđ u rāđını ve sebze-zār u memerr-i ‘ālem olan bulağını ve ‘ayş u ‘işret için şoğbet *yarağını görüp* andan hāzret-i pād-şāh-ı a‘zam u hāқан-ı mu‘azzam sultān Murād bin Selīm hān devrini ğanīmet bilüp...” 2b/5

73. yaramazlık gel-: Zarar gelmek, kötülük gelmek; krş. *zarar eriş-*. (TDK; Parlatır, 952: *zarar gelmek.*)

“ben eyitdüm bir dōstdan *yaramazlık gelse* andan ne tarīk ile ırılmaq gerekdür” 106a/6

74. yeni yetişmiş: Yeni yetme, toy, acemi. (GTS; Eyüboğlu, 424: *yeni yetme.*)

“ben eyitdüm kimden hāzer étmek gerek üstād eyitdi bir kıışiden hāzer ét ki dilkülik éde ya‘nī yüze gülici olup arduńca kıuyı kıaza ve bağıl ola ve *yeni yetişmiş* ola” 106b/4-5

75. yerinden şıçra-: Oturulan yerden hızla kalkmak. (TDK; Parlatır, 915: *yerinden fırlamak.*)

“çünkü hālıfe Eyyübı ve İbn Mühellebi zencīr ile gördi ve mektübı oğudı ‘*ağım hiçāba dűşdi vāh ābā-ı Eyyübüň hātırına tokınuğ hāta eyledük dēyü yerinden şıçrayup* Eyyübüň boynından tavkı kııkardı ve yüzün gözin öpdü” 26a/11

76. yola gir-: Yola gitmek, yolculuğa çıkmak; krş. *revāne ol-, yola revāne ol-, yol dut-*. (TS, 4648; Eyüboğlu, 432: *yola girmek*; TDK; Püsküllüoğlu, 815: *yola gitmek*.)

“çün ki kâfileyi temâm yükletdiler ve *yola girdiler* Hağ sübhānehu ve te‘ālā bir kalkan kadar bulut gönderdi ki hāzretün mübārek başı üstinde yürüyüp hāzrete gölge olsun ...” 116b/2

77. yuf borusını ur-: Yuf borusu çalmak, uğradığı bir hâlden dolayı esefini bildirmek, teessüf etmek, kınama, üzüntü ve nefretini bildirmek. (TDK, Püsküllüoğlu, 821; 437: (*birine*) *yuf borusu çalmak*.)

“her gün hān-kāhları içinde ri‘āyet-i hātırım için kudümlar çalup beni sevmeyenlerün boynuzına *yuf borusını ururlar* ve bir ān bensüz şöhet étmezler” 7b/9

78. yüz döndür-: Yüz çevirmek, gösterdiği ilgiyi kesmek, iltifat etmemek; krş. *yüz çevür-*. (TS, 4780: *yüz döndürmek*, (*yüz döndermek*); Eyüboğlu, 446: *yüz döndürmek*; TDK: *yüz çevirmek*; Aksoy, 1132: *yüz çevirmek (bir kimseden)*.)

“tā şol zamān ki hāzret-i emirü’l-mü’minin Berāmikeden *yüz döndürdi* ve nekebātü’d-dehr üzerlerine nāzil olup belā-yı ‘azīme mübtelā oldılar” 54a/9

79. zarar eriş-: Zarar gelmek; krş. *yaramazlık gel-*. (TDK: *zarar gelmek*)¹⁴

“bu hātem atalarımızdan bize mirās kalup bu güne gelince bizden bir mūra *zarar erişmemişdür* götürdüğümüz āhıere ziyān kaşına degüldür kendümüzi şıyānetdür” 36a/3

80. zevāle var-: Bozulup yok olmak, çökmek. (TDK; Parlatır, 956: *zevale ermek / zeval bulmak*.)

“bu kemāl-i ta‘accüb maḥalli degül midür böyle bir kuvvet [ü] kudret şahibi serverler ki altı yüz elli yıl hilāfet ü saltanat sürmüşlerken kırk elli gün içinde nesebleri münkaṭı‘ olup mülk ü devletleri *zevāle vara*” 68b/8

81. ziyānı doḫın-: Kötülüğü, zararı dokunmak. (TDK; Parlatır, 953: *zararı dokunmak (birine)*.)

“ben eyitdüm ne işleyem ki dünyāda baña ḫalkuñ *ziyānı doḫınmaya* üstād eyitdi üç tā’ife ile lāğ étme zinhār perhiz eyle biri pād-şāhlarla ve biri ‘ālimlerle ve biri şādıklarla” 109a/2

82. zühūra gel-: Meydana gelmek. (TDK; Aksoy, 966: *meydana gelmek*.)

“Hağ sübhānehu ve te‘ālā hāzretlerinün kudreti ve ḫikmetiyle bunlardan ne otuzlar daḫı *zühūra gelmişdür* meşelā enāruñ aşlı birdür ammā görseñ dünyāda kaç dürlü enār vardır” 88a/1

83. zühūra getir-: Meydana getirmek, olmasını sağlamak, oluşturmak. (TDK; Püsküllüoğlu, 605: *meydana getirmek*.)

“kātibün ol egilüp yere söylediği nefesinden bī-mişāl yerden iki çatal bir kemiş bitürdi öyle şüre yerden nebāt kudretin *zühūra getürdi*” 95b/2

c. Günümüz Ölçünlü Dilinde Kullanılmayanlar:

1. arzūsına düş-: Birine veya bir şeye karşı istek duymak. (Eyüboğlu, 30: *arzuya düşmek*.)

“bir zamān Me’mün-ı ḫalife ile Şām-ı şerifde idük ‘asākır-i müslimine mevācib vèrmek zamānı yakın oldu ve sefer étmek *arzūsına düşdi* lākin hazine gelüp erişmedüğinden müte’ellim idi” 11a/8-9

2. ‘asker çek-: Düşmanı püskürtmek veya tepelemek için üzerine asker yollamak.

“on yıldan sonra ‘*asker çeküp* Fāris vilāyetini alup ve ḫākimi olan İsmā‘ili sürdi” 46a/13

¹⁴ Aynı deyim, Parlatır’da (s. 952) “kötülük bulaşmak, belaya çatmak” anlamıyla yer almaktadır.

3. ‘aşk meşk ét-: Birbirine alışmak, birbirine sevgisini göstermek. (GTS; Aksoy, 965; Parlatur, 640: *meşk etmek*¹⁵.)

“aşa dağı yer gösterildi ‘aşk meşk édüp karar kıldı” 3b/10-11

4. ‘aybın göster- (fâş ét-): Kusurunu söylemek, eksikliğini ortaya çıkarmak. (TDK; Püsküllüoğlu, 125; Parlatur, 133: *aybını yüzüne vurmak (birinin)*; Eyüboğlu, 41: *aybını görmek*.)

“dört nesne âdemün câhilliğine delıldür evveli *kendü ‘aybın göstermek ve halkı ‘aybın fâş etmek* ve variken kendüsin bağıl etmek ve gayrıdan sahvâvet ummağdur” 101b/6-7

5. ayık oyuk (ayık mısın oyuk mısın?): Bomboş, işsiz güçsüz, avare (sarhoş olmadığı hâlde bostan korkuluğu gibi). (TS, 319: *ayık oyuk*)

“senün hōd devrün âhir oldı dağı sen bu meydâna ne yüzle ayak başarsın *ayık mısın oyuk mısın* serhoş mısın tēz söyle” 9a/9

6. ‘aziz dut- / cânından ‘aziz dut-: Değer vermek, üstün tutmak; krş. *ulu dut-*. (TDK; Parlatur, 872: *üstün tutmak*; Eyüboğlu, 16/406: *canından çok sevmek / üstün tutmak*.)

“dört nesne âdemün kemâline delıldür evveli ‘ilmi ‘aziz dutup hürmet etmek ve harâmdan perhiz etmek ve pād-şahı emrine ta‘zım édüp itâ‘at etmek ve ehl-i sülük birle müşâhabet etmekdür” 101b/9

“ammûları Ebü Tâlib hazret-i peygamberi cânından ‘aziz dutarlardı ve kendünün doğmuş oğullarından artıq severdi” 114a/6

7. başına üş-: Etrafına toplanmak, başına üşüşmek. (Eyüboğlu, 64: *başına üşüşmek*)

“vardum gördüm ki halk u ‘âlem başına üşmişler durmayup reml çizdürürlerdi” 24a/1

8. (birinin, bir büyüğünün) bed-du‘âlarına uğra-: Birinin, bir büyüğünün bedduasını almak, bu yüzden başına aksilik ve uğursuzluk gelmek, felakete uğramak.

“baba ve ananın ve üstâzının ve efendisünün ve şeyhinün *bed-du‘âlarına uğraya* dēyü bunun emşâli kelimât êtdükde hemân öteden...” 6a/2-3

9. bön düş-: Budalalık etmek. (TS, 667: *bön düşmek*)

“bu maqûle ihtirâm u ikrâmum vâcib bir hâcî kişiyem niçün *bön düşüp* bizi maqâm-ı ‘ademden ‘add êdersiz” 10a/13

10. câ‘iz gör-: Uygun olduğunu kabul etmek, uygun bulmak. (TDK; Aksoy, 1085: *uygun görmek / uygun bulmak*.)

“ol zimmî tâcirden hazîne gelince bir miqdâr aqça qarız alıñuz dēdiler halife dağı *câ‘iz gördi*” 31b/2

11. cüssede az ve ma‘nâda çok (ol-)¹⁶: (kitap için) Taşınması kolay, değerli; çok hacimli olmamakla birlikte anlam yoğunluğu olan.

“benüm için bir kitâb te‘lif eyle ki be-ğâyet hûb u mergûb u pür-ma‘nâ ola ve hikmet sözlerinden ve naşihatlerinden anda cem‘ olmuş ola ve *cüssede az ve ma‘nâda çok ola*...” 105a/11

12. dâmen-i ‘afvıla setr ét-: Affetmek.

“ümiz-vâram ki yârân-ı şafâ vü ihvân-ı vefâ ta‘yib êtmeyüp câ-be-câ hağâ-ı fâhişlerin *dâmen-i*

¹⁵ “alışmak ve öğrenmek için çalışmak” anlamındadır.

¹⁶ “yükte hafif pahada ağır: taşınması kolay olan değerli (eşya)” deyiimiyle aynı yapıda olan bu ifade de deyim olarak değerlendirilmiştir.

‘*afvıla setr étmesini* ihsân buyuralar” 10b/11

13. dâmen-der-miyân ét-: Çalışmak, işe girişmek, hizmet etmek, işe hazır durumda olmak.

“bir kerrecük Mekkeye gelüp bize mihmân olasin ki biz dahı hizmetünjde *dâmen-der-miyân édevüz* dedü” 16a/12

14. defter ét-: Yazmak, kaydetmek. (TS, 1035: *defter etmek (defter eylemek)*; Eyüboğlu, 125: *defter tutmak (etmek)*; TDK; Aksoy, 708: *defter tutmak*¹⁷.)

“Muhammed bin Dâvud nâm muvaqqı‘ a fermân eylediler ki bu meclisde hâzır olan erbâb-ı meclisi *defter édüp* her birinüş şânına ve liyâkatine göre onar biñ ve bêşer biñ altun eñ aşığı ikişer yüz altun ihsân ruķ‘ alarin yazup...” 11b/12

15. dil vér-: Konuşma kudreti olmayan varlığın konuşmasını, dile gelmesini sağlamak. (TS, 1159: *dil vermek*; TDK; Aksoy, 719; Eyüboğlu, 137: *dile getirmek*.)¹⁸

“çün anı ağza alup çaldı çübân / düdüge *dil vérüp* söyletdi Sübhân” 95b/7

16. dînüñi dünyâya şat-: Dünya nimetleri için dinden feragat etmek, dinî kuralları çiğnemek.

“...halkuñ ‘ayblarin setr édici ol ve *dînüñi dünyâya şatma* ihtirâz eyle” 104b/4

17. dünyâ dolusu: Pek çok. (TDK; Aksoy, 739: *dünya kadar*.)

“tâcına ise aşlen kıymet olmaz meger *dünyâ dolusu* altun u cevâhir ola dediler” 79a/2

18. egri dé-: Yalan söylemek. (TS, 1404: *eğri söylemek*; Eyüboğlu, 155/254: *eğri büğrü (söylemek) / iğri söz söylemek*.)

“ben toğruyam toğru söylerem *egri dërsem* kılıcuñ boynuma uğrasun” 96a/13

19. elden ele kâpış-: (bir şeyi) Uyandırdığı ilgi ve beğeni dolayısıyla birçok kimse almaya, elde etmeye çalışmak; ilgi göstermek. (TDK *elden ele dolaşmak (gezmek)*; Aksoy, 751: *elden ele dolaşmak (bir şey)*.)

“şüh-meşreb ü şâhib-cüş-ı halk-ı ‘âlem *elden ele kâpışurlar* bir meh-pâre-i ‘Arab ki Ka‘be-mişâl siyeh-püş ve Haremeyn-i Şerîfeynde haylî mücâveret étmiş bir civân-ı nâzük ki halk-ı ‘âlem ‘âşık-ı sergerdânıdır” 5a/2

20. evlâ gör-: Yeğ tutmak, yeğlemek. (TDK: *yeğ tutmak / üstün tutmak*; Parlatır, 872: *üstün tutmak*.)

“kendü şehrümde zilleti ihtiyâr eylemeyüp terk-i diyârı *evlâ gördüm*” 52b/8

21. gönli kīnlü (ol-): Kindar (olmak).

“kalbün şedidün ya‘ nî *gönli kīnlü olâ*” 99b/8

22. göz kulağ urup degir-: Bütün dikkatiyle takip etmek, dikkat kesilmek; görme, işitme yoluyla bilgi edinmeye çalışmak. (TDK; Aksoy, 811: *göz kulak olmak (bir şeye)*; TDK; Aksoy, 944: *kulak kesilmek*; Eyüboğlu, 210: *göz kulak olmak/göz kulak tutmak*.)

“elbetde bundan bir havâdiş zuhûr éder déyü dâ‘imâ fikr édüp ol țarafa *göz kulağ urup degirdi*” 95a/5

23. gözi doķın-: bk. *gözi iliş-*.

¹⁷ “*tic*. işlem veya hesapları düzenli olarak bir deftere geçirmek, hesapları için defter kullanmak” anlamındadır.

¹⁸ Bu deyim *Tarama Sözlüğü*’nde verilen anlamı metnin bağlamına uygundur. Bunun yanında TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde “konuşturmak” ve Aksoy’da “susan birini söyletmek” anlamıyla yer alan *dile getirmek* deyimine de -yakın bir anlamda olduğu için- atf yapılmıştır.

24. gūşe-i çeşmle (işâret kı1-): Göz ucuyla, belli etmeden, sezdirmeden (işâretleşmek). (TDK: göz ucuyla görmek¹⁹; Aksoy, 814: göz ucuyle (göz kuyruğuyla) bakmak.)

“...beytinün mefhūmı ile ‘amel hoşdur dēyü gūşe-i çeşmle bir birileriyle işâret kı1up şüret-i dōstide merhabâ edüp muşâfât üzre oldılar” 10b/4

25. Hâk te‘âlānuş rahmetine git-: Ölmek; krş. *rahmet-i rahmāna intikāl eyle-*. (TDK; Aksoy, 1016: rahmetli olmak; Eyüboğlu, 234: hakkın rahmetine kavuşmak.)

“hâzret-i peygamberün Sittî Hadīceden yēdi evlādı geldi üçi erkek idi Qāsım Tâhir ve Muṭahhar idi üçi daḥı küçük iken *Hâk te‘âlānuş rahmetine gitdiler*” 124a/4

26. hālın ağla-: Durumunu anlatıp şikâyet etmek, yakınmak, sızlanmak. (Eyüboğlu, 236: halini ağlamak.)

“şu‘ arā-yı ‘izāmdan bir sitem-dīde-i rüzgār emīr-i mezbūra buluşup *hālın ağlamağa* gelür” 14b/9-10

27. hālinden şor-: Sağlığının veya durumunun nasıl olduğunu anlamak için ilgilenmek; krş. *hâllerin hâtırların şor- / hāl ü hâtırın şor-, keyfiyyet-i hālümnden su ‘âl eyle-*.

“üç nesne ile ırılır birisi geç görmegile ve birisi geç varmağıla ve birisi gördükçe andan nesne taleb etmeyüp *hālinden şormamağıla* ırılır” 106a/9

28. hâtırın (hâtırların) cebr ét-: Gönül almak, birini tutum ve davranışlarıyla mutlu etmek; krş. *hâtırın tatyib ét-, hâtırların gözet-, hâtırların hoş ét-, hâtırın ele al-, hoş dut-*. (TDK: gönül (gönlünü) almak; (birinin) gönlünü etmek (yapmak); Aksoy, 802/801: gönül (hatır) almak / gönül yapmak.)

“envā‘ -ı luṭf u kerem birle *hâtırın cebr edüp* mesrūr gönderdi” 21a/6

29. hâtırın ele al-: Mutlu etmek için çabalamak, gönlünü etmek, hatırını hoş etmek; krş. *hâtırın tatyib ét-, hâtırların gözet-, hâtırların hoş ét-, hâtırın cebr ét-, hoş dut-*. (TDK: hatırını hoş etmek / (birinin) gönlünü hoş etmek; Aksoy, 801: gönlünü (hatırını) hoş etmek; Tanyeri, 121: gönlünü ele almak.)

“fi‘l-hāl gönderüp habsden çıkardı ve *hâtırın ele aldı* ve hil‘ atler geydürüp ikrām eyledi” 20a/12

30. hâtırına tokın-: Hatırını kırmak, üzmek, gücendirmek; krş. *göñül incit-*. (TDK: (birinin) hatırını kırmak; Aksoy, 900: kalbini (gönlünü, hatırını) kırmak; Eyüboğlu, 240: hatırına dokunmak.)

“vâh abā-ı Eyyūbuş *hâtırına tokınduk* haṭâ eyledük dēyü yerinden şıçrayup Eyyūbuş boynından tavkı çıkardı ve yüzün gözin öpdı” 26a/11

31. hâtırların gözet-: Değer verip saygılı davranmak; sevindirmek, memnun etmek; krş. *hâtırın tatyib ét-, hâtırın ele al-, hâtırların hoş ét-, hâtırın cebr ét-, hoş dut-*. (TDK: hatırını hoş etmek / (birinin) gönlünü hoş etmek; Aksoy, 846/801: hatırını saymak (birinin) / gönlünü (hatırını) hoş etmek; Eyüboğlu, 239: hatır gözetmek (gözlemek).)

“dā‘imā hulefā-yı ‘Abbāsiyye bizüm veliyy-i ni‘ metimüzdür dēyü hūsn-i mu‘āmele edüp *hâtırların gözedürdi*” 46a/12

32. havfa düş-: Korkmak. (TDK; Parlatır, 589/590: korku düşmek; korkuya kapılmak; Eyüboğlu, 314: korkuya düşmek.)

“bu kerre Yehūd ṭā‘ifesi bu işden ‘azīm *havfa düşüp* ‘ulemālarına dēdiler ki bunun aşlı nedür ve bu neye ‘alāmetdür görünüzd dēdiler” 119b/1

¹⁹ Fark etmek.

33. hicāba düş-: Utanç duymak, utanmak. (TDK; Parlatır, 860: *utanç duymak.*)

“Hağan görür ki Ca⁶ fer ziyāde *hicāba düşdi* hemān ferāce ve destārın çıkarup meclise oturup bir iki kadeh nüş eder” 50a/2

34. hizmetüme dön-: Hizmet etmek, hizmet için etrafında dolaşmak, pervane olmak. (Tanyeri, 56: *başına dönmek*)

“hālūmi ne şorarsın geçen hefte ābdeste kalkduğumda dört yüz cāriye *hizmetüme dönerlerdi* bu gün sol harābede yalunuzca mihnetdeyem dedi” 51b/2

35. ‘ırkını kes-: Soyunu kurutmak, kökünü kazımak, yok etmek.

“her cānibe ‘asker-i cerrār ile sefer edüp eşkiyā-yı dīn [ü] devletün *‘ırkını kesüp* rü’esā-yı Qarāmīteyi birer birer ele getürüp Bağdād içinde siyāset edüp vücūdların maḥv eyledi” 31a/7

36. (birini) icāreye dut-: Kiralamak, birini belli bir ücretle belirli bir süre çalıştırmak.

“Sittī Ḥadīce dedi ki yā ‘Ātike şimdiye dek her *icāreye dutduğum* gulāmı yegirmişer altuna dutaram sizün Muhammede elli altun véreyim dedi” 115a/7-8

37. igvā ver-: Yolunu şaşırtmak, ayartmak, kışkırtmak.

“... ḥazret-i ‘Oşmānuḡ qanını da‘vā etmek senün ḥaḡḡundur dēyü Mu‘āviyeye *igvā vérdiler*” 58b/13

38. kara pus: Üzüntü, ümitsizlik, endişe (içinde). (TS, 2278: *kara pus.*)

“şuyı bulmayup oldu çünki me’yūs / Sikender çıkdı zulmetden *kara pus*” 91a/12

39. kararî firāra tebdil ét-: Kalmak yerine gitmeyi seçmek, durmayıp kaçmak.

“...bu nā-bekārlar köy köpegi gibi arḡalaşdılar dēyüp fi’l-hāl *kararî firāra tebdil edüp* kuşḡuna kuvvet ḡamçıya bereket dēyüp ayaḡın ḡaraya ḡoyup uğurına geleni ḡarāmī-var ḡatlı edüp...” 9a/12-13

40. kendü nefsin görücü / kendüyi görücü: Kendini beğenmiş, kibirli, bencil. (TS, 2435: *kendüyi görmüş (kendüyi görücü) / kendüyi görmek*; Tanyeri, 174: *kendini (kendüyi) görmek*; TDK; Aksoy, 922: *kendini beğenmek.*)

“pārs mütekebbir ve ḡazūb ve nefsi tēz ve öykelü ve *kendü nefsin görücü* ve refāhiyyeti ve ḡürmeti sevicidür” 111b/13

“ḡaplan mütekebbir ve *kendüyi görücü* ve ḡazūb ve fāḡir ve nefsinde olanı gizleyici ...” 111b/9

41. köy köpegi gibi arḡalaş-: Normal şartlarda birbirini önemsemeyen hatta araları bozuk olanlar kendileri için tehdit olabilecek bir tehlike/bir kişi karşısında ortaklık yapıp birbirini kollamak, yardımlaşmak.

“tēz söyle bre ümmü’l-ḡabā’is senün şerründen neḡe başlar kesilüp ḡanlar dökilmişdür ḡarām-zādesin dēyü dūšnām étdükde şarāb-ı nāb daḡı nā-ḡār ḡalup bu nā-bekārlar *köy köpegi gibi arḡalaşdılar* dēyüp fi’l-hāl kararî firāra tebdil edüp kuşḡuna kuvvet ḡamçıya bereket dēyüp ...” 9a/12

42. kuskuna kuvvet kaççıya bereket²⁰: Doludizgin kaçmak, çok hızlı kaçmak. (TS, 2750; Kâmûs-ı Türkî: 1100; Tanyeri, 187; Eyüboğlu, 324: *kuskuna kuvvet*; TDK: *tabana kuvvet*; *tabana kuvvet kaçmak*; Aksoy, 1062/1062: *tabana kuvvet*.)

“fi'l-hâl kararı firâra tebdil edüp *kuskuna kuvvet kaççıya bereket* dëyüp ayağın qaraya koyup uğurına geleni harâmî-var katl edüp qandasın cānum Firengistān dëyüp vaṭan-ı aşliyye kıldı” 9a/13

43. maḳām-ı ‘ademde(n) ‘add êt-: Yok saymak. (Eyüboğlu, 430: *yok yerine saymak*)

“bu maḳûle ihtirām u ikrāmum vācib bir ḥacı kişiyem niçün bön düşüp bizi *maḳām-ı ‘ademden ‘add êdersiz*” 10a/13-10b/1

44. mālınuḡ ḥisābın bilme²¹: Sayılamayacak kadar çok mala sahip olmak.

“bunda bāğlı bāğçeli çiftlikli *mālınuḡ ḥisābın bilmez* ḥāceğilerün kızın teklif eylediler almayup terk-i diyār eyledüḡ” 42b/9

45. mazhar düş-: İyi bir şeye ulaşmak, nail olmak.

“beni ba‘zı aḥbābum Bağdād-ı Dārü’s-selām taraflarına sevḳ edüp n’eylersen eyle Berāmike nazarlarına *mazhar düşsesin* dëdi” 52b/9

46. meydān-ı sūḡan (birisine) deg-: Konuşma (söz) sırası, birisine gelmek.

“ez in-cānib *meydān-ı sūḡan kahve-i ‘ālî-şāna degdi* ve ḥükm ü ḥükümetini şāhāne miyān-ı ‘irfāna getürdi istediği gibi aldı vërdi” 9b/2

47. nān u nemek ḥaḳḳı: Tuz ekmek hakkı, birinin ekmek yedirip iyilik ettiği kimse üzerindeki manevi hakkı; krş. *tuz etmek ḥaḳḳı*. (GTS; Aksoy, 1080; Parlatır, 849; Püsküllüoğlu, 759: *tuz ekmek hakkı*; Eyüboğlu, 401: *tuz ekmek hakkı (nān.ü nemek hakkı)*.)

“bu devlet ü sa‘ādete sebep *nān u nemek ḥaḳḳını* ri‘āyet ü şiyānet muḳābelesinde bulmuşlardur” 46b/5

48. nān u nemek ḥaḳḳın gözet-: Tuz ekmek hakkını göz önünde bulundurarak hareket etmek, bir kişinin yaptığı iyiliği unutmadan davranışlarını ona göre şekillendirmek.

“Şaffāriyānuḡ zuhūr-ı devletlerine bā‘iş ü bādī ve selāṭin-i ‘āleme gālib olup kemāl-i şevketlerine sebep ve ‘ādī maḡzā *nān u nemek ḥaḳḳın gözedüp* ve ‘adālete sa‘y êtdükleri sebep olmuşdur” 44a/1

49. nefret vër-: Nefret uyandırmak, nefret etmesine sebep olmak.

“Hişāmuḡ hisset ü denā’eti ḳulūba *nefret vërüp* ümerā vü a‘yānı kendüden yüz çevürüp ihānete başlamışlardı” 60a/8

50. rağbet nazarıyla bak-: Değer verdiğini gösteren, ilgili, istekli bir şekilde bakmak, karşısındakini bu gözle görmek ve değerlendirmek, takdir etmek.

“Naşirü’d-dīn-i Ṭūsī gibi fāzıla *rağbet nazarıyla bakmaduğundan* gayrı ihānet edüp ol getürdüğü kitābuḡ bir kāğıdın ḳoparup cenābeti var ancak yunup pāk olması lâzım gelmişdür dëyü şuya atdı”

²⁰ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri* kitabında “kuskuna kuvvet” ve “kuskuna kuvvet, kaççıya bereket” maddelerine yer vermiş, ancak anlamlarına yer vermemiştir (s. 394). Yine M. Kemal Özerin, “Özdemir-Oğlu Osman Paşa’nın Şirvān Seferi ie İlgili Üç Manzûme” adlı yazısının açıklamalar bölümünde “kuskuna kuvvet, kaççıya bereket” ifadesinin deyim olduğunu ve “doludizgin kaçmak” anlamına geldiğini ifade etmiştir.

²¹ Deyim sözlüklerinin birçoğunda (TDK; Aksoy, 856; Parlatır, 464; Püsküllüoğlu, 446) “gereksiz yere para harcamamak, israftan sakınmak, tutumlu olmak” anlamları verilen *hesabını bilmek* deyimini bulunmaktadır. Ancak buradaki deyimle belirgin bir paralellik taşımadığı için ilgili deyim olarak belirtilmemiştir.

67a/1

51. rahmet-i rahmāna intikāl eyle-: Hakk'ın rahmetine kavuşmak, ölmek; krş. *ḥaḳ te'ālānuḡ rahmetine git-*. (TDK; Aksoy, 1016: *rahmetli olmak*.)

“lākin vālidecūḡi *rahmet-i rahmāna intikāl eyledi* senüḡ vüçüd-ı şerifüḡ şaḡ olsun yā eba'l-kerem dēdi” 17b/8-9

52. rāz açıl-: Sır açılıp herkes tarafından öğrenilmek, ifşa olmak.

“bu mışrā' ḥasb-i ḥālidür söylemezsem ölürem söylerisem *rāz açılır*” 94b/4

53. ribā ye-: Faiz yemek, faizcilik, tefecilik yapmak.

“... onuncısı *ribā yémekdür* on birincisi ḥırsızlık étmekdür on ikincisi ḥamr ve sâ'ir muḥarremātı içmekdür işte günāh-ı kebāyir bunlardur dēyü ta'yin eylemişlerdür” 126b/9

54. seccāde-i şerī' ate tābi' ol-: Şeriat hükümlerine uymak.

“beyne'l-ibād 'adl ü 'adālet üzre olup cevr ü zulmin terk édüp *seccāde-i şerī' ate ve tarīḳ-i müstaḳīme tābi' olup* şikāyetleri kendü bi'z-zāt diḡleyüp kemā-hüve ḥaḳḳahu da'vāların şer'-i şerīf mücibince faşl éderdi” 77b/11

55. segirdim şal-: Hücum etmek, akın etmek; hızla koşmak. (TS, 3363: *segirdim salmak*, (*segirdi salmak*)).

“ya'nī üzerinde ḡazā étdükleri atdur ki dārü'l-ḡarbde Allāh Allāh dēyüp kāfirler üzerine *segirdim şalduḡlarında* kuvvetle segirdürken şiddet-i teneffüsdan burnı delükleri ḡolup fişḳırup āvāz vėrdüḡiyle and içer” 83a/12

56. şenā vü āferin oḡu-: Alkışlamak, övmek; krş. *taḡsīn ü āferin oḡu-*.

“Ca' fer pād-şāha *şenā vü āferin oḡudı* ve eyitdi” 35b/13-36a/1

57. sermāye ol-: Malzeme olmak, konu edilmek.

“ol kesük el ile ḳanlu gömlek Benī Ümeyye ḳavmine 'azīm *sermāye oldı* ikide birde Mu'āviye ehl-i Şāmı cem' édüp ve minbere çıkup ol ḳanlu gömleḡi gösterüp ḡayret-i İslām ḳanda gitdi dēyü söyledı” 59a/2

58. sözi şaḡ (ol-): Doğru sözlü (olmak).

“tā ki her kimüḡ eline düşüp oḡursa ve anuḡla 'amel éderse dünyāda ve āḡiretde yüzi aḡ ve *sözi şaḡ olā*” 99a/7-8

59. şeref bul-: Şeref kazanmak.

“ol vilāyetler şeref-i İslāmı müşerref olduḡda ataları daḡı İslām ile *şeref bulup* Belḡ şehrinde sākin olup ḳalmışlardur” 35a/6

60. şükürin bil-: Allah'ın kendisine verdiḡi nimetlere minnettar olmak, şükredici olmak.

“Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā size ni'met vėrdi *şükürin bilmeyüp* muḡtaclardan in'āmiḡuzı ḳaḡ étdüḡüz” 77a/11

61. taḡsīn ü āferin oḡu-: Alkışlamak, övmek, takdir etmek; krş. *şenā vü āferin oḡu-*.

“cümle erbāb-ı meclis 'Abdullāhuḡ şēḡā vü keremine *taḡsīn ü āferin oḡudılar*” 23a/4

62. ḡalāḳ vėr-: Boşanmak, eşini boşamak.

“... cāriyeyi bir kuluña nikāh eyle kable’ d-duhūl *ṭalāk vērsūn* andan sonra siz dāhil oluñ dedī” 56a/3

63. üstine dāhil ol-: Cinsel ilişkiye girmek.

“imām eyitdi oğlanı cāriyeye hibe eyle nikāh fāsīd olsun ḥalīfe eyle eyledi ve imāma ol on biñ altunı ihsān edüp cāriye *üstine dāhil oldı* ve ol cāriyeye yüz görümligi yüz biñ altun vērdi” 56a/9

64. varṭadan varṭaya uğrat-: Tehlikeye düşürmek, sıkıntı, üzüntü ve zarar oluşturacak bir duruma sokmak; krş. *tehlikeye at-.* (TDK: *tehlikeye düşürmek*)

“ve gāh girdāb-ı mekre giriftār edüp ve gāh ḥabse burakdurdı ve gāh *varṭadan varṭaya uğradup* başına çok ḥāletler getürdi” 98a/13

65. yakınlık ét-: Yakınlaşmak, cinsel yakınlık kurmak. (TDK; Parlatır, 892: *yakınlık kurmak*²².)

“pes Hārūn cāriyeye kemāl-i maḥabbetinden hemān ol gece *yakınlık étmege* murād edinüp lākin kaḫziyye-yi istibrā māni’ olup imāma mūrāca’ at edüp cevāza mes’ele var mıdur dedī” 55b/13

66. yalın yüzlü: Tüysüz, parlak yüzlü; güzel. (TS, 4253; Eyüboğlu, 415: *yalın yüzlü.*)

“Ebū ‘Alī Sīnā buyurmışdur ki dört nesne pāy-dār olmaz pād-şāhuñ zūlmi ve maḥbūbuñ ‘itābı ve cāhilūñ naşīhati ve *yalın yüzlünūñ ḥüsni*” 103a/5

67. yed-i tūlā(ya mālīk): Bir alanda çok geniş ve tam bilgi, tam ihtisas (sahibi). (Kubbealtı, 3438: *yed-i tūlā / yed-i tūla sāhibi*)

“zūbde-i ḥulefā-yı ‘Abbāsiyyeden Me’ mūn-ı ḥalīfe ‘ilm ü fazlda şāhib-fünūn ‘ulūm-ı keşīrede *yed-i tūlāya mālīk* ve zāhir ü bātını ma’ mūr ṭarīḫ-i reşāda sālīk pād-şāh-ı hüner-mend...” 11a/1

68. yerlü yerince: Uygun bir şekilde, gerektiği gibi.

“ve’l-ḥāşıl *yerlü yerince* ve her biri ṭabaḫa ve yolınca ḫarār kıldılar” 5a/8

69. yol kesici: Issız yerlerde soygunculuk yapan, haydut, eşkıya, harami. (TDK: *yol kesmek*; Aksoy, 1123: *yol kesmek (vurmak).*)

“zīb ya’ nī ḫurd *yol kesici* ḫarāmī ādem idi” 88a/12

70. yolına ḫurbān eyle-²³: Kurban etmek, uğruna feda etmek; krş. *yolına fedā ét-.* (Eyüboğlu, 435: *yoluna can kurban etmek / yoluna kurban olmak.*)

“maḫzā mürüvvet ricāsıyla kendüye şıgınan düşküne bu mertebe cānın ve mālın fedā edüp ve cānından ve mālından ‘azīz maḫdūmını *yolına ḫurbān eylemesini* muḫarrer ede” 27a/3

71. yollu yolınca: Usulüne tam uygun olarak, âdet üzere. (TS, 4657: *yollu yolunca*)

“eṭrāfda olan ḫākimler ḫalīfe āsitānesine geldüklerinde herkes *yollu yolınca* kürsilerde oturlardı” 71a/13

72. zafer bul-: Üstün gelmek, zafer kazanmak.

“... ḫavlince şabrı cemī’ umūruña ve cemī’ a’ dāña *zafer bulursın*” 98b/12

73. zalemeye düş-: Zalimlerin eline düşmek, zalimlerle karşılaşmak.

²² TDK’de “sıkı ilişki içinde bulunmak, ilgi ve destek vermek”; Parlatır’da ise “samimi ve sıkı ilişki içinde bulunmak, dostluk oluşturmak” anlamlarıyla yer alan *yakınlık kurmak* deyimini metinde *yakınlık ét-* biçiminde ve “cinsel yakınlık kurmak” anlamında kullanılmıştır.

²³ Püsküllüoğlu, s. 575’te *kurban etmek* için “kendi çıkarı için bir kimseyi ya da bir şeyi feda etmek” anlamı verilmiştir.

“devlet-i Benî Ümeyye Hişâma gelince nizâm u intizâm üzre idi ve her biri luṭf u kerem ile ma‘rûf âdemler idi Hişâmdan şonra bir birinden beter *zalemeye düşdi*” 60b/13

74. zâyi‘ geç-: Boşuna harcanmak, ziyan olmak. (TDK; Aksoy, 658: *boşa gitmek*.)

“ben eyitdüm ‘ömürden kaṅṅi sa‘âdetdür ki *zâyi‘ geçer* üstâd eyitdi ol sa‘âdetdür ki bir dōsta eylik étmege kâdir olasın hâl bu ki étmeysin” 107a/10-11

75. zilleti ‘izzete tebdîl ol-: Kötü bir durumdan, mertebeden daha iyi ve yüce bir konuma, mertebeye ulaşmak.

“kâdimden âşnâm olup bildüğüm âdemlerden bir merdüm-aşl kimesne faḳîr olup müddet-i medîd faḳr-ı ṭavîl ile hâli diğergün idi bir zamândan şonra gördüm ki *zilleti ‘izzete tebdîl olup* bir ‘azîm kâr u bâr peydâ édüp bî-nihâye mâla mâlik olmuş” 38a/11

d. Anlamı Farklaşmış Olanlar:

1. baş göster-: Varlık göstermek, başkaldırmak; krş. *baş kaldur-*. (TDK; Eyüboğlu, 54: *baş göstermek*; Aksoy, 618: *baş göstermek*. (*yüz göstermek*)²⁴.)

“hâlîfe-i İslâmın kuvvet ü kudretini ve ‘askerinün çoḳlığını haber vèrüp bildükden şonra artuḳ kayşer *baş göstermeyüp* hâlîfe ile hüsni mu‘âmeleden ayrıldı” 74a/3

2. bël bağla-: Azmetmek. (TS, 486: *bel bağlamak*, (*bil bağlamak*); TDK; Aksoy, 631; Tanyeri, 57: *bel bağlamak*.)²⁵

“bu on nefer kullarum senünle taḥt-ı şecerde bî‘at étdiler ve ölince dîn uğurına çalışmağa *bël bağladılar*” 125b/7

3. cāmı cebinde²⁶: Canını emanet gibi taşıyan, her an canını teslim edecek gibi olan; çok zayıf kimse. (Eyüboğlu, 102: *canı cebinde olmak*)

“bir bölük *cāmı cebinde* zu‘afâ sulṭânım / zehr-i kâtil mi yèsün bulmayıcaḳ efyûnı” 8a/11

4. çoḳ sözlü²⁷: Çok ve gereksiz konuşan. (Eyüboğlu, 121: *çok sözlü*.)

“ben eyitdüm utanmaḳ neden ḳopar üstâd eyitdi dîndâra ḳorḳudan ve *çoḳ sözlüye* câhillikten ḳopar” 108a/7

5. fesâda vèr-: Zarar görmesine neden olmak. (Parlatır, 374: *fesada vermek*; TDK: *fesat çıkarmak* (*veya fesada vermek*).)²⁸

“ben eyitdüm ol ne nesnedür ki pād-şâhların mālını *fesâda vère*” 107b/11

6. gèrû ḳal-: Arkada kalmak, uzak durmak, yapmaktan kaçınmak. (TDK: *geri durmak*; Aksoy, 793; Parlatır, 390: *geri durmamak* (*kalmamak*); Tanyeri, 112: *geri kalmamak*.)²⁹:

²⁴ Buradaki bütün sözlüklerde “belirmek, ortaya çıkmak” anlamı belirgindir. Metnin bağlamıyla tam olarak uyuşmamaktadır.

²⁵ TDK ve Aksoy’da “birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek” anlamı mevcuttur. Metindeki anlam ise Tarama Sözlüğü ve Tanyeri’nin verdiği “azmetmek” anlamıyla daha çok örtüşmektedir.

²⁶ GTS’de “canı cebinde” maddesi yer almaktadır. Ancak mecazen “Zayıf ahlaklı (kimse)” anlamı verilmiştir. Bu anlam, metnin bağlamına uygun düşmemektedir.

²⁷ GTS’de yer alan “tatlı dilli, konuşkan” anlamı, metnin bağlamına uygun düşmemektedir.

²⁸ TDK’deki “ara bozmak, ortalığı karıştırmaya çalışmak, insanları birbirine düşürecek işler yapmak” ve Parlatır’daki “arada bozukluk çıkarmak, taraflar arasında anlaşmazlık yaratmak” anlamları metnin bağlamına birebir uygunluk göstermediği için bu deyim “zarar görmesine neden olmak” anlamı verilmiştir.

²⁹ *Geri kalmak* deyimini TDK, Aksoy (793), Parlatır (390) ve Püsküllüoğlu’nda (369) mevcuttur. Buralarda verilen “arkada kalmak; gecikmek, gecikmeli gelmek; nitelik ya da zamanca daha geride bulunmak; benzerlerinden daha az gelişmiş olmak” gibi anlamlar

“tenhā bize ol serv-i sehī-ḳadd nice gelsün / aḡyārı yine yanına düşmiş *gérü ḳalsun*” 4b/4

7. ḥōr dut-: Hor görmek, küçümsemek, değersiz saymak. (TDK; Aksoy, 860: (*birini*) *hor tutmak*³⁰)

“ben eyitdüm buyruḡlarda ḳanḡı buyruḡdur ki *ḥōr dutmamaḡ* gerekdür üstād eyitdi ol dört nesnedür biri ḥaḡ te‘ālānuḡ buyruḡıdır ve biri ‘ālimler buyruḡıdır ve biri pād-şāhlar buyruḡıdır ve biri ata ve ana buyruḡıdır” 107b/2

8. ḳarār ḳıl-: Oturmak; bir yerde durmak, sabitlenmek. (TDK: *karar kılmak*³¹; Eyüboḡlu, 294: *karar kılmak*.)

“ol daḡı meclise gelüp *ḳarār ḳıldı* yārān-ı şafā eller üzre tutup ta‘zīm eylediler” 5a/5

9. ḳarşu gel-: Dışarıdan gelen birini karşılamak; krş. *ḳarşu çık-*. (TDK; Aksoy, 914³²; Tanyeri, 168: (*birine*) *karşı gelmek*.)

“bir bādīye ‘arabınun ḡaymesi zāhir oldı cān atup o ḡaymeye şıḡınarak vardılar ḡayme şāḡibi ‘Arab *ḳarşu gelüp* bunları ḡaymesine indirdi” 16a/5

10. üzerine düş-: Üstüne atılmak, sarılmak. (TDK: *üstüne düşmek*; Aksoy, 1090: *üstüne (üzerine) düşmek*.)³³

“ḡazret-i peyḡamber dēdiler ki adum Muḡammedür hemān rāhib ḡazretün *üzerine düşüp* ve iki mübārek gözlerin öpüp lâ ilāhe illa‘llāh Muḡammedü‘r-resūlu‘llāh dēdi” 118a/6

11. üzerine yürü-: Hücum etmek, üstüne doğru saldırmak; krş. *üzerine var-*. (TDK: *üzerine yürümek / (birinin) üstüne yürümek*; Aksoy, 1092: *üstüne (üzerine) yürümek*.)³⁴

“... Hülāḡū ḡan Bağdād *üzerine yürüdi* ve gelüp Bağdād-ı dārü‘s-selāmı muḡāşara eyledi” 65a/12

12. yol dut-: Yola çıkmak, bir yere varmak için bulunduğu yerden ayrılarak yolculuḡa başlamak, harekete geçmek; krş. *revāne ol-*, *yola revāne ol-*, *yola gir-*. (Eyüboḡlu, 431: *yol tutmak*; Parlatır, 927/922/923: *yolu tutmak 1 / yola çıkmak / yola düşmek*; TDK: *yola (yollara) düşmek; yola çıkmak*; Aksoy, 1121: *yola çıkmak / yola düşmek*³⁵.)

“ba‘ de ḡaze‘l-efkār bu rāyı şavāb görüp dāmen-der-miyān ēdüp bir uzak şāḡrāya *yol dutup* cebel-i Ḳāf mānendi bir ulu ḡaḡa varup ve öḡinde ‘arz-ı ḡacet ēder gibi diz çöküp ...” 94b/9

e. Bünyesindeki Sözcükler Farklı Olsa da Günümüzdeki Deyimlere Karşılık Gelenler:

baḡlama uygun deḡildir. O nedenle anlamca daha uygun olan *geri durmak* deyimine atf yapılmıştır. Tanyeri’de yer alan *geri kalmamak* deyimine ise “o şeyi yapmaktan kaçınmamak, aşağı kalmamak” anlamı verilmiştir.

³⁰ Bu deyim anlamı deyimler sözlüklerinde “kaba ve kırıcı davranmak, incitici hareketlerde bulunmak” olarak verilmiştir. Ancak metnin bağlamında kullanılışı tam olarak “hor görmek” deyiminin anlamıyla örtüşmektedir. Her ne kadar birbirine anlam olarak yakın deyimler olsa da burada “önemsememek, dikkate almamak” anlamı daha ağır basmaktadır.

³¹ Anlamı “birçok şeyi deneyip birini seçmek” şeklinde verilen bu deyim, metinde “oturmak” anlamında kullanılmıştır.

³² “Aksoy, Parlatır (550) ve Püsküllüoḡlu’nun (529) sözlüklerinde “boyun eğmeyip başkaldırmak” anlamıyla yer alan bu deyim burada farklı bir anlamda kullanılmıştır.

³³ “Bir kimseyle veya bir şeyle çok ilgilenmek; (çocuḡu) sevmek ve korumada çok ileri gitmek; (bir şeyi) elde etmek için çok uğraşmak” gibi anlamlarla karşımıza çıkan bu deyim, metnin bağlamına göre “fiziksel anlamda yakınlık kurmak, sarılmak, üstüne atılmak” biçiminde anlamlandırmak gerekmektedir.

³⁴ Bu deyim, ilgili sözlüklerde “korkutmak, yıldırma amacıyla saldıracağı gibi yapmak; saldırırcasına ona doğru gitmek” anlamlarıyla verilmiştir.

³⁵ Aksoy’da (s. 1123) *yol tutmak (biri)* şeklinde bulunan deyim anlamı farklıdır: Yaşayışını, davranışlarını, kendine göre bir düzen ve biçim içinde sürdürmek. TDK’de ise aynı deyim, “bir yoldan kimseyi geçirmeyecek biçimde düzen kurmak” anlamıyla yer almaktadır.

1. **‘abes yere**: Boş yere, boşuna, gereksiz yere; krş. *maḥalsüz yere, nā-ḥaḳ yere*. (GTS; Aksoy, 659; Parlatır, 206: *boş yere*.)

“ve doğru yürimeyüp yanın yanın yürir ve durur ve kaçmaz ve ‘abes yere yavuzlanıcıdır” 112a/5

2. **aḥkāmı cārī**: Hükümleri geçen; krş. *ḥükmi cārī/ḥükmleri cārī*. (TDK: *hükümü geçmek (hüküm yürütmek)*; Parlatır, 474/475: *hükümü geçmek / hüküm yürütmek*.)

“nām [u] nāmūsı şarḳ u ğarba vāşıl ve *aḥkāmı cārī iken* maḥzā ‘ulemā vü şuleḥāya rağbet ve edillegān-ı ḥulefānuḡ ḳānūn u ḳā‘ idelerine ri‘ āyet ētmeyüp...” 75a/4

3. **‘ālem başına teng ol-**: Dünya başına dar olmak, çok sıkılmak, büyük bir çaresizlik içinde kalmak. (TDK; Aksoy, 738: *dünya başına dar olmak (gelmek)*.)

“bir nēce müddetden sonra ‘arab müzāyāḳaya düşüp ‘ālem başına teng olur ve elem-i faḳrıla mükedderü’l-aḫvāl olur” 16b/2

4. **‘āleme şāyi’ ol-**: Herkesçe duyulmuş, yayılmış, halkın diline düşmüş olmak; krş. *dilden dile düş-, dillerde söylen-*. (TDK: *(birinin) diline düşmek*; Aksoy, 719: *dile (dillere) düşmek*.)

“bu şadā-yı ‘ibret-nümā bu vechle ‘āleme şāyi’ *olduġın* cānib-i ḥaḳdan bilüp...” 97b/1-2

5. **arḳasın şındur-**: Sirtını yere getirmek, belini bükme, çaresizlik içinde bırakmak, yenmek. (TDK: *(birinin) sırtını yere getirmek; (bir şey birinin) belini bükme*; Aksoy, 632: *belini bükme (bir durum birinin)*.)

“dört nesne ādemūḡ *arḳasın şındurur* çok düşmen ve çok ‘iyāl ve çok zulm ve çok borç” 103b/4

6. **başına çok ḥāletler getir-**: Uğraştırıcı, istenmeyen, tehlikeli ve üzücü durumların yaşanmasına yol açmak. (TDK: *başına iş çıkarmak / başına iş açmak*; Aksoy, 621: *başına iş (dert) açmak (çıkarmak), (iş açmak)*; Aksoy, 621; Parlatır, 156: *başına hāl gelmek*; Eyüboġlu, 63: *başına (hal) gelmek/başına (işler) gelmek*.)

“gāḥ ḥabse burāḳdurdı ve gāḥ vartadan vartaya uğradup *başına çok ḥāletler getürdi*” 98a/13

7. **eli ikrāmlu**: İkramı seven, eli açık, cömert. (GTS; Aksoy, 754; Parlatır, 339: *eli açık*.)

“ve yedün seḫiyyün ya‘ nī *eli ikrāmlu* ve cömerd ola” 99b/6

8. **elümden ḥalāşa çāre bul(ma)-**: Kaçıp kurtulmayı başarmak. (TDK; Püsküllüoġlu, 324: *elinden kurtulmak (birinin)*; Eyüboġlu, 170: *elinden kurtulmamak*.)

“gērü ben anı senden bilürem eger kim hümā ḳuşı gibi göge çıkarsaḡ ve ḳarınca gibi yere girersen *elümden ḥalāşa çāre bulmayasın dēdi*” 94a/8

9. **göḡli şāfi (ol)-**: Temiz yürekli, saf, iyi niyetli (olmak). (TDK: *temiz kalpli*)

“ḳalbün taḳiyyün ya‘ nī *göḡli şāfi ola*” 99b/5

10. **ḥāb-ı ġafletden bī-dār ol-**: Gaflet uykusundan uyanmak, idraksizlikten, aymazlıktan kurtulmak. (TDK: *gaflet uykusundan uyandırmak*; Eyüboġlu, 184: *gaflet uykusundan uyanmak*.)

“sözün ḥaḳdur ber-ḥürdār ol Maḫmūd bizi *ḥāb-ı ġafletden bī-dār olmaġa* bādī olduḡ ...” 34a/1-2

11. **ḥātır-ı şerīfleri rencīde ol-**: Gönlü kırılmak, incinmek. (TDK; Püsküllüoġlu, 379: *gönlü kırılmak*.)

“ba‘ dehu ḥalīfe ḥazretlerinūḡ *ḥātır-ı şerīfleri rencīde olmasından* ‘azīm ḥavfa düşüp İmām-ı Ebū Yūsuf ile müşāvere eyledi” 55b/5-6

12. iğmâz-ı ‘ayn ét-: Görmezlikden gelmek, göz yummak. (TDK: *görmezden gelmek /göz yummak*; Aksoy, 804/824: *görmezlikten (görmemezlikten) gelmek. (gözünü kapamak), (gözünü yummak) / göz yummak.*)

“varsunlar n’eylerse eylesünler dèyü bir uğurdan *iğmâz-ı ‘ayn édüp süküt eyledi*” 65a/10-11

13. işe yapuş-: Bir işe büyük bir özen ve önem vererek girişmek, işi severek yapmak. (TDK: *(bir işe) dört elle sarılmak (yapışmak)*; Aksoy, 732: *dört elle sarılmak (bir işe, birine).*)

“her kaçan ol kitâbıla ‘amel eyleyem ve her ne *işe yapuşam* râst gelüp âsân ola dèdi” 105a/13

14. kaç-ı ümîd ét-: Umudunu kesmek, artık ummaz olmak, umudu kalmamak. (TDK: *ümidini kesmek*; Püsküllüoğlu, 764: *umudunu kesmek.*)

“egerçi étmiş idi kaçd-ı te ’bîd / hayât âbından *étđi kaç-ı ümîd*” 91a/5

15. keyfiyyet-i hâlümnden su ’âl eyle-: Hâl hatır sormak; krş. *hâllerin hâtırların şor- / hâl ü hâtırın şor-, hâlinden şor-.* (TDK: *hatır sormak / hatırını sormak*; Aksoy, 837: *hal hatır sormak, (hatır sormak).*)

“döndüm vardum ayağa kalkdı baña ikrâm eyledi ve benüm *keyfiyyet-i hâlümnden su ’âl eyledi*” 53b/3

16. kıymet olmaz: Paha biçilmez, değeri ölçülemeyecek kadar yüksek. (TDK; Püsküllüoğlu, 650: *paha biçilmez.*)

“hâtemine yèdi yıllık harâc deger dèyü bahâ biçdiler ve tâcına ise aşlen *kıymet olmaz* meger dünyâ dolusu altun u cevâhir ola dèdiler” 79a/2

17. levni müteğayyir ol-: Rengi atmak, yüzünün rengi kaçmak, korku, heyecan vb. sebeplerle benzi sararmak. (TDK: *rengi atmak (kaçmak, uçmak)*; Aksoy, 1017: *rengi atmak (uçmak).*)

“dest-büs-ı pād-şâhla müşerref olup taht yanında yer gösterdiler oturduğı gibi pād-şâhuñ *levni müteğayyir oldı* ve Ca’ ferden yüzün döndürüp taşra çıkaruñ dèdi” 35a/13

18. mağalsüz yère: Boşuna; krş. *‘abes yère, nâ-ħağ yère.* (GTS; Aksoy, 659; Parlatır, 206: *boş yere.*)

“dört nesne ifsâda ve ilhâda delîldür evveli câhil ile tedbîr édüp umûr görmek ve mâlı *mağalsüz yère* şarf étmek ve zamândan ‘ibret alup nefret étmemekdür” 102b/5

19. maşlahat üzerine ço-: Bir işle görevlendirmek, iş vermek, bir makama getirmek. (TDK; Aksoy, 891: *iş vermek.*)

“ben eyitdüm ol ne nesnedür ki pād-şâhlaruñ mâlını fesâda vère üstâd eyitdi zâlimleri *maşlahat üzerine çomak*” 107b/12

20. nâ-ħağ yère: Haksız yere, haksız, gereksiz olarak, boş yere; krş. *‘abes yère, mağalsüz yère.* (GTS; Aksoy, 837; Parlatır, 440: *haksız yere.*)

“hâliyâ Haccâc-ı zâlim mezbûra ğadr u hayf édüp ikrâm-ı zayf étdüğine ğased édüp *nâ-ħağ yère* kanına ve cânına kaçd édüp ğağğında ğilâf-ı vâkı’ iftirâlar ve bühtânlar eylemiş” 25b/4

21. nâm u nişâni âfâka münteşir ol-: Adı duyumak, ünü her tarafa yayılmak, çok tanınmak. (TDK; Parlatır, 809: *şöhreti dünyayı tutmak.*)

“ve ser-‘ asker olup ser-dâr-ı ‘azîmü’ş-şân ve ‘adl ü ‘adâlet ve kemâl-i istikâmet ü sağâvet birle *nâm u nişâni âfâka münteşir oldı*” 45b/12

22. nazarı ta'alluk  t-: G z  ilişmek, birdenbire veya istemeden görmek; krş. *gözi iliş-*, *gözi doŐın-*. (TDK: *gözü ilişmek*; Aksoy, 816: *gözü ilişmek (gözüne ilişmek)*.)

“y  Yahy  hazinem z gele ve bu kadar aŐh b u aŐb b  arŐusında biz anı alup yaluŐuz ve tenh ca taŐarruf eylemek çatı m r vvets zlikden n Őid r  uŐuŐen c mlen Ő *nazarı ta'alluk  de* ve dönüp  anelerine boş gideler bu çatı le metd r” 11b/10

23. sözlerinden taşra bir iş  tme-: Sözünden çıkmamak, birinin isteklerine ve sözlerine uymak; krş. *aŐzına baş-*. (TDK; Aksoy, 1046: *sözünden çıkmamak (birinin)*.)

“d 'im   ulem  v    kem  v  fuzal  v   uŐal  sözleri ile  amil olup *sözlerinden taşra bir iş  tmezdi*” 105b/7

24. ta'ayyün bul-: Ortaya  ıkmak, Őekillenmek, netlik kazanmak; krş. *zuh r bul-*. (TDK; Aksoy, 990/966: *ortaya çıkmak / meydana çıkmak*.)

“Mu'aviye devlet   salŐanata ve   Amr bin el-  AÇ ise g h vez rete v  g h Mışr salŐanatın devletine eriŐd Ői *ta'ayyün buldi*” 59b/6

25. taŐt-ı yedinde ol-: Eli altında olmak, bir Şey buyruŐunda olmak. (TDK; Aksoy, 754: *(bir Şey) eli altında olmak*.)

“z r  Şöyle ki Ő hib-i mülk olan p d-Ő h *taŐt-ı yedinde olan* mem like bi'z-z t kendüler muŐayyed olurlarsa  izmet-i Őerifinde olan v kel sı daŐı aşa göre taŐayy d öderler” 33a/7-8

26. t li' i  azim  uvvet bul-: Bahtı aŐılmak, talihi dönüp uygun duruma veya arzulanan sonuca gelmek. (TDK: *bahtı aŐılmak*; Ey boŐlu, 48/388/429: *bahtı aŐılmak / talihi aŐılmak / talihi yüzüne gülmek / yıldızı parlamak*.)

“t li' i  azim  uvvet bulup iŐlim-i   Acemi cümle feth  d p bir yıluŐ iÇinde Mışr u Ő m u  aleb ve cümle   Ir k [u]   Arabı feth  d p Yemene varınca   km eyledi” 61b/11

27. t li' i m s 'id ol-: Őansı yaver gitmek, bahtı aÇık olmak, Őansı yerinde olmak. (TDK: *Őansı yaver gitmek / talihi yaver gitmek*; Aksoy, 611: *bahtı aÇık olmak (talihi y r olmak)*; Ey boŐlu, 48/388/429: *bahtı aÇık olmak / talihi y r olmak (olmamak) / yıldızı yerinde olmak*.)

“z r   alifeyi görmek ve buluŐmak çatı  aziz idi eŐrafda olan p d-Ő hlar geld kleri taŐdirce eger kim *t li' i m s 'id olup* el öpmek müyesser olursa g yetle i' tib r u iftiŐar Ő hibi olurdu” 71b/5

28. um r  muŐtell ol-: İŞi bozulmak, karıŐmak, eski düzeninde devam edememek. (TDK; Aksoy, 886: *işi bozulmak*.)³⁶

“gerÇi Ca' fer  atlı olındı amm  Bermekilerden Şonra H r n 'r-ReŐid Ő daŐı *um r  muŐtell olup*  td Őine  oŐ peŐim n oldu ve her yerlerde a' d  baş  aldurdu” 55a/4

29. va'deye vef  eyle-: Sözünde durmak, verdiŐi sözü yerine getirmek; krş.  ahde vef   t-. (TDK: *sözünde durmak / sözünü tutmak*; Aksoy, 1047: *sözünü tutmak (kendisinin, birinin) I.*)

“ve eger ben ŐaŐ olmazsam benüm evl dumı bulup *va'deye vef  eyle* sen zinh r bi-vef lar yolına gitmeyesin d di” 24a/11

30. zuh r bul-: Meydana çıkmak, baş göstermek; krş. *ta'ayyün bul-*. (TDK: *meydana çıkmak*; Aksoy, 966: *meydana çıkmak, (ortaya çıkmak)*.)

³⁶ *İŞi bozulmak* deyimini ilgili sözlüklerde “yapmakta olduŐu işten gereŐi kadar kazanŐ saŐlayamaz olmak; daha önce kazanŐ saŐladıŐı işten artık zarar etmeye başlamak” biÇiminde maddi durumun bozulması vurgusu yapılarak anlamlandırılmıŐtır. Ancak metinde “iÇinde bulunulan durumun kötüye gitmesi, eski ve daha iyi olan durumun sürmemesi/sürdürülememesi” anlamlarıyla yer aldıŐı görülmektedir.

“meşhūr kelâmdur ki yazıcı kendüye kem yazmaz ve bu każiyyenüñ bu maķûle *zuhūr bulduđı* ve bu sadâ-yı ‘ibret-nümâ bu vechle ‘âleme şâyi’ olduđın cānib-i haķdan bilüp...” 97b/1

Sonuç

Söz varlığı ögeleri içinde özel bir yere sahip olan deyimler ve atasözlerinin özellikle tarihsel metinler içinde tespitleri ayrı bir önem taşır. Böylelikle tarihsel süreçte dilimizde kullanılmış atasözü ve deyimlerin biçim ve anlam olarak değişime uğrayıp uğramadıkları görülebilirken aynı zamanda kullanımdan düşüp düşmedikleri de tespit edilebilir. Ayrıca yapılacak tanıklı deyim, atasözü çalışmaları dilimize ve kültürümüze büyük bir katkı sunacaktır.

Yapılan bu çalışmada 126 varaktan oluşan bir metin olan Dâfi’ü’l-Hüzn’de yer alan 371 adet deyim ve 6 adet atasözü tespit edilmiştir. Bazı seçme metinlerle oluşturulan bu mecmuanın özellikle deyim içeriği bakımından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Bu deyim ve atasözlerinden bazılarının günümüzde hâlen kullanıldığı ve bazılarının ise anlam olarak farklılaştığı ya da birtakım küçük anlamsal nüanslarla varlıklarını sürdürdüğu görülmüştür. Tespit edilen deyimler beş ayrı grupta sınıflandırılmıştır: Günümüz ölçünlü dilinde aynıyla kullanılan 171, bünyesindeki sözcüklerden yalnızca biri değişmiş olan 83, günümüzde kullanımdan düşmüş 75, biçim olarak aynı olsa da anlamı farklılaşmış olan 12 ve bünyesindeki sözcükler farklı olsa da günümüzdeki deyimlere karşılık gelen 30 adet deyim bulunmaktadır. Örneğin, *bel bağlamak* deyimini günümüzdeki anlamından tamamen farklı olarak “azmetmek” anlamıyla kullanılmıştır. Günümüzde “çok korkmak” anlamıyla kullanılan *can başına sıçramak* deyimini metinde *kan başına sıçramak* deyiminin anlamını verecek biçimde geçmektedir. Yine *fesada vermek* deyimini metinde “zarar görmesine neden olmak” anlamındadır. *Baş göstermek* deyimini ise “başkaldırmak” anlamında kullanılmıştır. “Hızla kaçmak” anlamında kullanılan *kuskuna kuvvet kamçıya bereket* deyimini ise günümüzde kullanımdan düşmüş ve yerini yakın bir anlama sahip olan *tabana kuvvet* deyimine bırakmıştır. Metinde geçen *ķurd ile koyun yürü-* deyimini, *Divanü Lûgati’t-Türk*’te *toklu böri yêtil-*; *Kutadgu Bilig*’de *böri koy bile suwla-* biçimlerinde yer almıştır. Günümüzde ise *kurdu koyunla barıştırmak (yürütmek)* şeklinde kullanılmaktadır. *Köy köpeği gibi arķalaş-*, *kendü nefsin görücü / kendüyi görücü*, *ırķını kes-*, *gözi doķın-*, *bön düş-* vb. birçok deyim de kullanımdan düştüğu görülmektedir.

Deyimlerin çoğu oluşturulurken organ adlarının kullanıldığı bilinmektedir. İncelenen metinde de *ağız*, *baş*, *arķa*, *ayaķ/ķadem*, *bêl*, *dil/lisân*, *diz*, *el/yed*, *göz/‘ayn*, *ķulaķ*, *parmaķ*, *yüz* sözcükleriyle kurulan 73 adet deyim bulunmaktadır. Ayrıca *aķıl*, *cân*, *göñül* ve *hâtır* sözcükleriyle kurulmuş toplam 25 adet deyim dikkati çekmektedir.

İkileme yapısındaki bazı deyimler ise şöyle sıralanabilir: *başdan başa*, *düşe ķalkķa*, *eküp biç-*, *esüp şavur-*, *hâllerin hâtırların şor-*, *oķuyup üfür-*, *tuz etmek haķķı*, *yêrlü yêrince*, *yêrlü yêrinde*, *yollu yolınca*, *ayık oyuk*.

Eserde yer alan *naşībün varısa gelür Yemenden* atasözü günümüzde *ķismet ise gelir Hint’ten Yemen’den*, *ķismet değilse ne gelir elden* biçiminde, *şabrla ķoruķ helvâ olur* atasözü *şabrla koruk helva olur*, *dut yaprağı atlas* biçiminde, *söyleyeni ķo söyledeni gör* atasözü ise *söyleyene bakma*, *söyletene bak* biçiminde kullanılmaktadır.

Kısaltmalar

bk. : Bakınız

C : Cilt

GTS : Güncel Türkçe Sözlük

- krş. : Karşılaştırınız
 S : Sayı
 s. : Sayfa numarası
 TS : Tarama Sözlüğü
 TDK : Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü

Kaynaklar

- Ahanov, Kaken (2013). *Dil Biliminin Esasları*. Akt. Murat Ceritoğlu. 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, Doğan (2018). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Atalay, Besim (1998). *Divanü Lûgat-it-Türk, I*. 4. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İlhan (2011). *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Sözlük 1-3*. 4. bs., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat
- Eyüboğlu, E. Kemal (1975). *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler (İkinci Kitap)*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Hatiboğlu, Vecihe (1963). “Kelime Grupları ve Kuralları”. *TDAY-Belleten*, S. 222, s. 203-244.
- Kaya, Elif (2017). “Kıyâfet-nâme-i Ekâlîm-i Seb’a ve Hayavân”. *The Journal of Academic Social Science*, S. 53, s. 444-459.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Önler, Zafer (1999). “Kutadgu Bilig’de Yer Alan Deyimler”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 9, s. 119-186.
- Özergin, M. Kemal (1971). “Özdemir-Oğlu Osman Paşa’nın Şirvân Seferi ie İlgili Üç Manzûme”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 2, s. 255-288.
- Parlatır, İsmail (2007). *Atasözleri ve Deyimler-II Deyimler*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Püsküllüoğlu, Ali (1998). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. 2. bs., Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Sami, Şemseddin. (2005). *Kâmûs-ı Türkî*. 14. bs., İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şahin, Hatice (2004). *Türkçede Organ İsimleriyle Kuruluş Deyimler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yay.
- Tanyeri, M. Ali (1999). *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarama Sözlüğü I-VIII* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tülbendçi, Feridun Fazıl (1977). *Türk Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Türkçe Sözlük* (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüceol-Özezen, Muna (2001). “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 600, 2001/II, s. 869-879.
- <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim: 05.11.2021]